ЧИТАЛИЩЕ · РАЗЛОГ ·
1909

БИТ И ТРАДИЦИИ НА РАЗЛОГ В МИНАЛОТО

Срещите в репетиционните зали на читалището са едно тайнство, което възкресява минало и ражда бъдеще. Истина е …. Само онзи, който не е прекосявал коридорите на читалището в Разлог и не се е спирал поне за минутка да надникне какво се случва там, не вярва. Всички останали знаем: хората, които отдават сърцето си на песента, танца и словото наистина раждат бъдеще, а не е ли това, защото всеки ден срещат миналото…?

Така в разгорещено обсъждане, приятелско споделяне, дълги разкази пред деца и в мълчание след поредното преживяно сценично вълшебство се роди идея …. Да съберем знанията си в едно, в книга, книга за миналото, която да подарим на бъдещето.

Тази книга е замислена като своеобразен наръчник за бита и традициите на Разлог от хора, за които изучаването на традицията на Разлог във всичките и форми-бит, обреди и обичаи, песен и танц, се е превърнало в мисия и не само… в начин на живот. Техният труд по проучване на миналото е основата за информацията, която ще прочетете.

Автори:

Емилия Кадурина – история

Данаил Атанасов – танц

Милко Бошнаков- песен

Мариана Манолева – песен

Специални благодарности на:
Велина Кулина и Иван Мишков и за идеята, и реализацията
Исторически музей – Разлог и „Българските корени“ за снимковия материал
Радослава Иванова за коректурата

КОЛЕЛОТО НА ЖИВОТА

ПРЕДГОВОР

История

В средата на XIX век /1849 – 1851 г./ самоковският майстор иконописец Захари Зограф рисува стенописите и иконите в главната църква „Преображение Господне“ в Преображенския манастир. На най-видно място, върху външната стена на олтарната абсида, талантливият художник изписва монументалните стенописи „Страшният съд“ и „Колелото на живота“. Творбите неслучайно са там – мирянинът преди да влезе в храма се среща най-напред с тях. Та всеки, който има очи и сърце, да ги види и да „чуе“ тяхното послание за преходността на човешкото съществуване, за истинските богатства, които правят смислен живота.

„Колелото на живота“ е един от шедьоврите на възрожденската епоха. С уникалната си творба, състояща се от два концентрични кръга, Захари Зограф недвусмислено ни показва двата пътя на човека, по които той може да изживее живота си. Във външния кръг са съблазнителните материални стремления – кесията с парите и скиптърът на властта, чието постигане тласка човека към пороци и залитания. Те го отвеждат до сивата старост на угризенията, демоните на страха, безпокойството. Вътрешният кръг е посветен на духовното развитие – на приемането, създаването и предаването на блага,

които не се губят, а остават и след като колелото на живота на човека направи своя пълен кръг.

Четирите цикъла на човешкия живот във вътрешния кръг Захари Зограф именува на четирите сезона – пролет, лято, есен, зима, както животът на традиционния българин е тясно обвързан с природата.

Нашият разказ, вдъхновен от уникалната творба на Захари Зограф, е посветен на колелото на човешкия живот в старата Мехомия през 19. век. В този живот, както и днес, има всичко – много труд, но и отдих; успехи, но и провали; радост, но и разочарование… А неговата неповторима пъстрота са обичаите и ритуалите, песните и хората.

Танц

Следването на годишния природен цикъл (сезоните) е от голямо значение за старото патриархално общество и за неговия селски бит. Онова общество, което разчита само на себе си за прехраната на семейството и селото. Знанието за „живия живот“ и познаването на природата в дълбочина са неизменна част от тази отминала култура. Всеки един от сезоните е изпълнен с редица обредни практики и обичаи, съдържащи в себе си важна информация за благоденствието на хората. Всички те са свързани с движението, наречено танц. Още от зората на човечеството древните цивилизации използват танца като връзка с божествата, имайки за цел да омилостивят природните стихии, да помолят за

дъжд и пр. В Разлога обредните практики, съчетани с някакъв тип обредно танцуване, се изпълняват до 20-те и 30-те години на миналия век. Впоследствие голяма част от обредния цикъл започва да отпада. Отпада потребността от обреди и обичаи поради рязката промяна в живота на хората – промяната от село към град, от патриархално-селския бит към официалната култура от градски тип (радиоточка, хоремаг, ТКЗС, заводите).

В българската традиционна култура се наблюдават множество предхристиянски старинни обредни действия през целия календарен цикъл (Гергьовден, гадаене, топене на китки). Разлог не е изключение. В по-голямата си част от населените места на Разложката околия старата патриархално-селска култура остава непроменена до Освобождението през 1912 г., а в по-отдалечените и високи селища и до 40-те години на XX век. Поради така развилата се историческа съдба на този край от България днес имаме информация за три важни периода от развитието на нашата традиционна култура. Първият е до Освобождението вследствие закодираната информация от хората, живели в старата традиция. Следващият е свързан с новата власт след 1944 година и промяната от патриархално-селска култура към официална култура от градски тип. И третият период, който е най-интересен и има най-много взаимовръзки с този текст, е включчен в съвременната традиционна култура на Разлога. Тази култура, която преплита и трансформира в себе си

наследствената информация от обреди и обичаи, започва нов живот сред съвременното население на Разлог.

ДЕТСТВО И ЮНОШЕСТВО
(1 – ви цикъл - пролет)

История

Първия цикъл от човешкия живот Захари Зограф нарича „пролет“. В творбата той е олицетворен от седнала млада жена в пищна рокля, която свири на мандолина. Младост, музика, зелени дървета, синьо небе – всичко това създава усещане за радост, веселие, светли надежди. Такава е и душата на младостта – светла и чиста. Младостта е отворена бяла книга, в която нейната душа ще започне да „пише своя живот“ още от първия ден на раждането си.

ДЕТСТВО

РАЖДАНЕ

С вик и плач младият живот възвестява своето идване на белото видело, на белия свят. В одаята[1] шета бабата акушерка, повикана незабелязано, защото според народната вяра раждането трябва да се пази в тайна, за да е леко. Тя е опитна, знае какво трябва да се стори. Най-напред бабата прекадява с тамян стаята

[1] Одая - стая

и родилката. До нея поставя бръдо[2], нищелки[3], в нозете – дилаф[4], метла е изправена до одера[5], за да не стигне „лошото“ до нея и рожбата ѝ. В традиционната култура това са все предмети с апотропеен характер – те предпазват от зли сили, могат да развалят и магии. На огнището се грее водата за първото къпане на новороденото. В глабаното коритце бабата вече е натопила най-различни билки, носещи здраве (в повечето случаи от еньовските китки), метнала е и малка шепа синап, та „лошавините да почнат да броят ситните семенца и да забравят за детето“. Често срещу уроки във водата „гасят въгленчета“. В малка тепсия до огнището е събрана и дървесна пепел. На софрата проблясва сърпа, прекаран през огън, с който бабата ще отреже пъпната връв, а пъпчето ще го върже с червен копринен конец. Пъпчето на новороденото се пази от майката, както и тези на другите ѝ деца, с представата, че по този начин децата ѝ ще бъдат здрави и ще живеят в сговор и разбирателство. На одера се белеят постилците[6] на детето и неговата капица, върху която с червен конец са пришити синьо мънисто, скилидка чесън или паричка, мидичка.

Щом се роди детето, бабата бързо го поема и го окъпва в коритцето. После според старинната

[2] Бръдо- бърдо – уред от тъкачния стан

[3] Нищелки - - насукани и наплетени тънки връвчици, прикрепени на две пръчки; биват двойни и четворни; част от разбоя (стана)

[4] Дилаф - маша

[5] Одер –дървено легло, изработвано обикновено от стопаните

[6] Постилци - пелени

практика в Разлог и Разложко го поръсва обилно с пепел, старателно разтрива телцето и накрая бързо го облива с чиста билкова вода. Повито в постилците, с малката шапчица на главичката, бабата го подава на родилката, взима нейната забрадка и зашива върху нея с червен конец синьо мънисто и чесън срещу уроки. Чесън и синчец тя връзва и върху люлката и цедилката, с която носят детето.

Така всички обредни практики и типични магически действия, свързани със самото раждане, имат обща насоченост – бързо и леко раждане, предпазване на родилката и детето от нечисти сили.

Традиционното българско общество дава предимство на мъжките рожби като продължители на рода. Особено ако първородното дете е син, бащата вечерта в кръчмата ще почерпи всички, „па и свирджии“ ще доведе и гордо ще заяви, че му се е родил син – „темел[7] на кащата“ . А за момичето домашните с половин уста ще изрекат, че си имат „вая[8], ткачица, предария, прашария“[9].

Още от деня на раждането на детето, близките му гадаят неговото бъдеще, съдбата му. Важно за тях е кога е родено детето – „на добри или лоши дни“, през кой сезон на годината. За най-добри дни се смятат неделя и събота: ако е в неделя – ще е късметлия в

[7] Темел - основи
[8] Вая - бавачка
[9] Праша - копая

живота, в събота – то е съботниче, на което народното мислене гледа като на божие благоволение. А това произтича от старата народна вяра, че в къща, в която има съботниче, вампир не влиза, магии не хващат, лоши духове и болести бягат. Като добри дни в Разлог и Разложко смятат още четвъртък и понеделник. Като лош ден се посочва вторник – детето, родено в този ден ще боледува, ще има труден живот. Късметът на детето се свързва и с природните сезони: за родените през пролетта се смята, че ще бъдат щастливи; през лятото – заможни, а през есента – сити.

ПЪРВИ ДЕН ОТ РАЖДАНЕТО – БОГОРОДИЧНА ПИТА

В деня на раждането бабата в къщата омесва обредната „богородична пита“. Наименованието на този хляб идва от представата, че „св. Богородичка варди/пази родилката и помага при раждането“. Бабата прекадява питата, издига я над главата си и рипа (подскача), за да е пъргава рожбата. После я разломява и подава по парче от нея на всички жени от семейството, навъртели се около бабата. Питата се изяжда до край, за да не стане детето крадливо, да не посяга към чуждото.

ТРЕТИ ДЕН ОТ РАЖДАНЕТО

Третият ден от раждането на детето е белязан от множество обредни практики, отнасящи се до родилката и детето.

На този ден родилката за пръв път излиза от стаята, в която е родила, защото е „нечиста“, т.е. тя е уязвима за лоши духове, които идват при нея до 40-ия ден. Според българските народни вярвания, ако тези духове не бъдат усмирени и умилостивени, те донасят болести, лудост, смърт.

С представите, че родилката е нечиста, е свързано и нейното изолиране. В първите дни след раждането (3 – 7 дена) тя лежи отделно от домашните, а до нея и детето има винаги има предмети с апотропеен характер. Затова на кръщенката родилката не носи детето си в църква за обреда, защото е нечиста. Докато е така, тя не бива да ходи на сватба, да посещава чужди къщи, защото може да им навреди.

Едва на 3-ия ден може да излиза навън, на полето или в градината напр., но трябва да се прибира по светло „да не я зайде слънцето“.

ЗАДОЙВАНЕ И ПОВОЙНИЦА

На третия ден ***задойват***/закърмят детето. Това го прави майката, като детето трябва да засуче от дясната гръд. Над главата на майката държат сито, в което са поставени хляб или парче баница, яйце, плод някакъв. Докато детето суче, бабата „ръси със ситото, за да е сито детето“. Този обред в Разлог се извършва на самия обичай ***повойница,*** известен още с името „голяма пита“ в други райони на Пиринския край. Както на богородичната пита, така и в обичая **повойница** участват само жени. За него са поканени

повече жени – роднини, съседки. Бабата отново меси пита, която също е без шарки като първата. За поканените жени са приготвени различни яденета в зависимост от сезона. Всяка жена, като пристига, също носи храна – баница, пита, тиганици, пържени яйца, плодове… и задължително шише с вино. Най-напред тя се отбива при родилката и детето, а в пеленките му мушва паричка. Когато всички се съберат, бабата прекадява питата, взима я в ръце и я разчупва над главичката на новороденото. Всяка от гостенките си взема по залък и благославя детето за здраве и дълголетие:

Да порасте,
да се ожени,
да остарее, да побелее,
да отгледа внуци и правнуци.

След това всички сядат около трапезата. Жена, която не успява да носи повойница, може да стори това до 40-ия ден, като занесе на родилката нещо хубаво за ядене, та да има мляко, а на детето дарява паричка с пожелание за заможност.

Пак на третия ден от раждането на детето **за пръв път му обличат ризка/ кошулка.** Дотогава то е завивано само в постилци. Първото обличане на кошулка е заради идването на наречниците (орисници) - „детето требва да е прилегато пред них, да го харесат“. Нашите предци са вярвали, че на третия ден през нощта при детето идват три невидими жени –

наречници. Сядат те около новороденото или спират на прага и орисват колко дълго ще живее, каква жена/мъж ще вземе, какъв ще е животът му… Според народните представи нареченото не може да се измени или отмени. За да омилостивят наречниците …. и само добро да орисват, не се вдига трапезата от повойницата.

КРЪЩЕНКА

До кръщенето новороденото си няма име и в Разлог и Разложко го наричат „еврейче“. До началото на XX век името на детето избира кумът, но по-късно в избора взима участие и кумата. Обикновено първото дете кръщават на бащините родители, второто - на майчините или на кумовете.

Кръщенката обикновено е осъществявана седмица или десетина дни след раждането и винаги в неделя. Два-три дена преди кръщенето бащата с бъклица вино, превързана с червен конец и здравец, отива при кума да му каже за кръщенката. Понякога той е придружен от свекървата, която носи баница или погача. Според традицията кумата трябва да приготви тъкана вълнена пелена, повой[10] и дрешки за детето - обикновено кошулка, шапчица, палтенце/елече, чорапки. В нейните задължения влиза и занасянето на топла вода за обреда.

[10] Повой – ръчно плетена тясна лента от два бели и една червена нишка, украсена в краищата с мъниста и червени пискюли, с която се пристягат пелените около телцето на бебето .

В уречения ден бабата и кумата занасят детето в църквата. Заедно с тях отиват и няколко деца – свои, роднински, съседски. След като свещеникът извърши църковния обред, кумата облича и завива детето със своите дарове. Децата, чули името на детето, веднага изтичват да го кажат на майката, преди да го е чула от кумата. Първото, пристигнало с тази новина, получава като дар грошче в миналото, по- късно - левче, а всички деца - някакво лакомство.

Бабата и кумата с кръстената рожба пристигат в къщата. В одаята майката, пременена в празнична носия, ги посреща на прага. Кумата подава кръщелничето на майката през прага – два пъти го протяга напред и го прибира към себе си, а на третия – го поставя в майчините ръцете и трите пъти с думите: „Дадохте ми го еврейче, я ви го давам християнче“.

КРЪЩЕНКА /ПОЗАБРАВЕНИ РИТУАЛИ/

След предаването на детето следва още един важен ритуал, който идейно се осмисля като духовното приобщаване на детето към семейството, към рода и неговите предци. Поела кръстеното си дете, майката го полага върху бащината му риза върху одера. Сетне заедно с кумата издигат три пъти от долния до горния праг на вратата котленце с вода. На третия път изливат от високо водата върху прага.

На кръщенката винаги се слага трапеза. Тя не е придружена от определени обредни действия, а

благословиите за детето са сходни с тези от обичая **повойница**. Изобилието на трапезата и броят на поканените гости зависи от материалното положение на родителите. В миналото някои кръщенета наподобявали сватба. Кумовете си тръгват от кръщенката с дарове – за кумата бели везани чорапи, ръкави със запески[11], забрадка, а за кума чорапи и кърпа.

КУПУВАНЕ НА ДЕТЕ

В Разлог и района съществува и още един обичай, свързан с децата. Той е практикуван, когато в младо семейство често умирали малки деца. Обичаят се нарича ***купуване на дете.*** Родителите на детето избират някоя жена от общността, в която живеят, като гледали да е здрава, пъргава, да има здрави деца. Наскоро след раждането определената жена взима за един ден детето при себе си и три пъти го промушва под ризата си, като при всяко изваждане казва: „ Аз съм те родила“. Детето тя връща на родителите му с дарове – обикновено дрешки, а те от своя страна ѝ дават пари, за да е живо то, те откупват живота му. Този обичай се осмисля като откупуване на детето от смъртта. Жената, извършила този обред, става много близка на семейството, считана е за втора майка на детето и затова я канят на неговата сватба, даряват я на Великден и др. Семантичното обяснение на обреда се крие в народното вярване, че женската риза,

[11] Запески – уникална везбена украса в Разложко, разположена около ръкавите на празничната женска риза/кошуля

особено венчалната, има силата да лекува, както и да разваля магии.

ПРЕСТАПУЛЬЧА

Важен момент от израстването на детето е неговото прохождане. Той е отбелязан с обичая ***престапулья*.** Този обичай е жив и днес както в гр. Разлог, така и в други селища в котловината. Най – напред близките на детето определят деня на престапулчата – гледат да е на хубав ден според народните представи като понеделник, четвъртък, събота, неделя. Избират и обичаят да бъде „на новина“, когато луната се пълни, расте, та да расте детето и да е пълен животът му. Мястото на обичая е пред портата на дома, затова майката добре помитала това пространство. Главните обредни лица са майката и бабата в къщата. Те приготвят пшеничните колачета за празника в предната вечер и канят роднини, близки и съседи.

В деня на престапулчата, преди залез слънце, поканените започват да се събират. Там са и любопитните деца. Бабата и майката изнасят пред портата кошер с поставена тепсия на него с най-различни предмети – напръстник, огледалце, пара, чукче, книга, дървено гребенче и др. Изнасят и софрата, върху която в голяма тепсия са колачетата, намазани с мед. Престапулчето поставят под кошера за кратко. Сетне бабата вдига кошера и детето, примамено от гальовните призиви на майката, тръгва към нея, а тя му показва тепсията с различните

предмети. Всички с интерес наблюдават какво ще избере проходилчето – ако вземе напръстник – терзия ще стане; към книгата, ако посегне – даскал, учен ще стане и пр. След избора на детето бабата вдига от софрата тепсията с меденитe колачета и децата се втурват да грабят от тях и като вземат – тичат наоколо да е пъргаво престапулчето, да тича. А по- възрастните подрипват при вземане на колачето и наричат най-различни благопожелания – „да тръчи като конче на кушия; да се смее, да убавее като цвете на пролет; да расте порасте, дом да вдигне с убава челяд, пън/пълен“ и др.

Група за обреди и обичаи към читалището в Разлог, Национален

събор на народното творчество – Копривщица. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Група за обреди и обичаи към читалището в Разлог, Национален събор на народното творчество – Копривщица. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

БАБИНДЕН

История

Гореизложените обичаи и обреди протичат в родово – съседска среда, а с кръщенката детето ритуално е приобщено към християнската вяра и семейството и рода. Въвеждането и приобщаването на детето към селищната общност се отбелязва с ритуала „бабино хоро“, който е част от празника Бабинден. Бабата участва в това хоро не за да покаже каква добра игреорка е, а да демонстрира публично колко е радостна и щастлива, или да осъществява контакти с хората. *Тя трябва да изпълни ритуалното бабино хоро.* Ритуалният танц, дълбоко свързан със

сакралността, според народната вяра създава мост между материалното и духовното. По този мост само бабата, носителката на знание, опитност, мъдрост, може да преведе младата чиста душа на бабинчето към духа и душите на общността. Затова в бабиното хоро трябва да участват само бабите и бабинчетата, заденати на гърбовете им.

Танц

Бабинден е един от първите обичаи, в които участва новороденото, и един от последните, в които участва бабата. В известен смисъл той символизира началото и края на земния път на човека. Това е и една от многото причини да се почита, трансформира и оцелее и до днес. В по-голямата си част обредният годишен цикъл се владее от жената, старата майка. Обичаите и обредите през годината имат за цел да подредят и облагородят пътя на човек, но също така носят и информация. Тези практики са своевременният мост през поколенията, по който преминава цялата нужна информация. В миналото да можеш да пееш и да танцуваш, е било от изключително важно значение. Ако не можеш, не си част от общността. Не е случайно заиграването на бабинчетата, както не е случайно и това, че бебето е заденато от бабата – носителката на познанието за живота и обредността. Танцът и песента правят пътя по-лек.
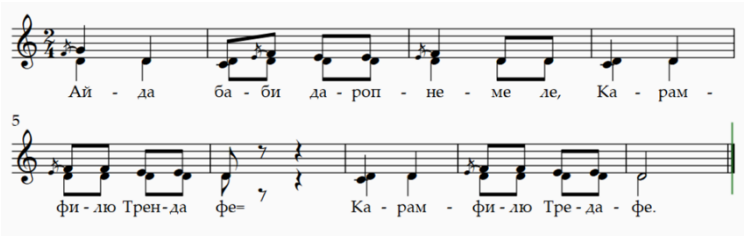
Бабинден е символ на посвещението на новороденото пред обществото– и то чрез танц.

В по-старо време хорото е на песен, обикновено след това то продължава на гайда и дайре. След Освобождението зурната става основен придружаващ музикален инструмент на по-големите празненства на армана (на площада). Това е съвсем нормално, като се има предвид силата на звукоизвличане. Днес най-често се играе правото хоро на три- или шесттактова танцова фраза под съпровода на зурни. Не е изключено да се заиграе и ширто. В миналото, когато хорото е на песен или под съпровод на гайда и дайре, освен правото хоро, се играе и хоро с десеттактова танцова фраза (така нареченото *Свекървино хоро*, което все още се помни и играе от бабите в село Добърско). То е същото, което днес наблюдавам под името *Разложкото*. По разкази на местното население в миналото тази част от обичая – бабиното хоро, се е изпълнявала на песен. Бабите пеят и играят на отпяване, което е характерно за цялата котловина. Първото хоро на детето е от важно значение за връзката между баба и внуче. Бабиното хоро е един своеобразен акт на затвърждаване. Чрез него нишката на живота продължава.

Песен

Съдържанието на песенния фолклор отразява богатата духовност на населението и е израз на неговия светоглед. Песните представляват същинска история - изразяват скръбта, радостта, насмешката или горчивия сарказъм, обичта и любовта. Обичайно-празничната система отразява ежедневния бит на населението, цялостния им мироглед и отношение към света. Повечето празници и свързаните с тях обичаи и вярвания са израз на надеждата за семейно благополучие. Описаната в Пример №1 мелодия на песен е в размер 2/4, достигаща до подосновния тон, кръстосваща се с едноосновния бурдон, който лежи неподвижно на основния тон. Тесният тонов обем, едноосновността на двугласа, вртеливото движение на мелодията около тониката с преобладаване на секундови съчетания /Пример №1/ носят белезите на най-старинните пластове на Пиринския музикален фолклор.

Пример: №1 „Айда, баби да тропнеме“

„Айда, баби, да тропнеме ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
на орото бабиното ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
сос внучета, бабинчета ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
бре синови, бре щерчини ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
заденати в цадилчите ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
преткавани , разшарени ле,
Карамфилю, Трендафе (2)
сос чорапе накачени ле,
Карамфилю, Трендафе (2)

В Разлог обичаят Бабинден буквално успява да оцелее по време на прехода от патриархално-селско общество към официална градска култура.

В днешно време Бабинден е най-ярко изразен в град Разлог. Той става част от съвременната традиционна култура благодарение на разложените. Днес Бабинден в Разлог се е превърнал в истинска атракция за цяла България – освен местното население

прииждат семейства от близо и далеч, за да вземат участие в бабиното хоро.

Група за обреди и обичаи към читалището в Разлог, преглед за участие в събора на народно творчество „Пирин пее“. Снимките са от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Традицията е жива: на 21 януари 2024г. екипът на читалището в Разлог възстанови, като част от градския празник, изиграването на „Бабиното хоро“ само от баби под съпровода на живо изпълнение на песента „Айда баби да тропнеме“. Снимката е от архива на „Българските корени“.

Традицията е жива: Бабин ден в Разлог през XXI век. Снимката е от архива на „Българските корени“.

ОЩЕ ЗА ДЕТСТВОТО

Редица събития от живота на детето в традиционното общество бележат и други етапи от неговото израстване – отбиване на детето, поникване на първото зъбче, падането на първия млечен зъб, първото подстригване на детето, първото заплитане на косичките на щерчицата, възлагане на първите самостоятелни работи на децата. Все първи промени, бележещи израстването на детето и неговата подготовка за пълноценното му включване в живота.

Неотменна част от това израстване са игрите на децата – вкъщи, на двора, в махалата. Те започват още от най-ранна възраст със занимавките, броилките, гатанките, преминават в игрите „шум-шум опни“, „педя - педушка“, „кокалчета“, „плетеницата“, „пускам, пускам кърпа“. Най-любими на децата са игрите на открито – миженица, ченджия, масче, коски, дъго магаре, отваряй кралю порти, спукано гърне, киселата почва и др. Детските игри са важни за развитието на децата – на тяхната наблюдателност и внимание, на тяхната сръчност и съобразителност, на пъргавината и физическо укрепване и най-вече на умението за общуване с другите.

ВАЙ-ГУГУ

Има и обичаи, в които децата са основните действащи лица. Такъв обичай е ***Вай-гугу,*** в който участват 10-12-годишни момиченца. Той е

практикуван, когато очакваното плодородие е застрашено от суша. „Имахме си наша молитва за даш/дъжд… Собереме се жените от махалата и потрасиме некое момеченце сирота, них Бог ги слуша най-вногу …“ След това жените събират и още момиченца и заедно отиват в дома на сиротата или край река. Там те го накичват със зеленина от горе до долу „кат кошер, нищо да се не види, само очичките му бъскаа/проблясват…“ Когато вай-гугу е готова, момичетата тръгват от къща на къща и пеят песни за дъжд. Когато наближат нечия къща, сайбиите излизат, а стопанката носи котле с вода и зеленина. Момичетата се нареждат в кръг, а в средата застава вай-гугу. Децата пеят обредната песен „Вай-гугу вай, дай Боже даш…“, а пеперудата се върти и размахва ръце. Към края на песента стопанката на къщата започва да излива вода върху вай-гугу, а тя, въртейки се бързо и размахвайки ръце, се отърсва от водата. Всяка къща дарува децата с жито, царевица, брашно и друга храна. След като обиколят къщите, децата отново отиват при реката и там разтурят вай-гугу, а свалената зеленина пускат по реката.

Танц

При обичая **Вай-гугу** не се наблюдава обредно хоро, а по-скоро танцът от типа игра, която се изпълнява само от главното действащо лице. Танцът се изразява в това бързо въртене на място под себе си, а краката изпълняват ситни стъпки. Този ритуал за

измолване на дъжд от майката природа е старинен и има предхристиянски корени.

Песен
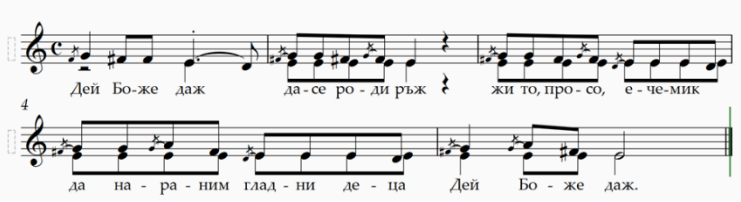
Пеперударските песни са част от старинните пластове във фолклорната музика и са се изпълнявали групово, антифонно, а танците са носели древен митологичен смисъл. В текстовете им е включен молитвеният рефрен "Дей, Боже, даж!" /използван за наименованието на песента/. Както се вижда от пр. № 2, интонационно-ритмическият строеж на песента се характеризира с еднообразна монотонност, почти речитативен характер на мелодията, което не я отличава от други обредни песни.

Характерният мотив, заявен в началото се повтаря многократно, варирайки ритмически, като амбитусът не надхвърля интервал малка терца. В цялата песен се обособяват два вариантни мотива, изградени на принципа на ритмическата фигуративност. Това е свързано с подчертаването на смисъла на целия текст - защо искаме дъжд – за да нахраним гладните деца.

В песента прави впечатление орнаментирането. Чрез него в определена степен се преодолява мелодическата монотонност, като всяка поява на мотива започва от съседния нисък тон, изпълнен кратко и отвеждащ към началния тон на мотива. Това подчертаване навежда мисълта към нещо, което идва

да подчертае някаква настоятелност: “дей”, което допълнително подсилва смисъла на целия текст.

Пример: №2 „Дей, Боже даж“

Дей, Боже, даж да се роди ръж,
жито, просо, ечемик.
Да нараним гладни деца,
Дей, Боже, даж.

„Вайгугу“ в Разлог. Снимките са предоставени от Емилия Кадурина.

История

МОМИНСТВО, ЕРГЕНСТВО

Така израстват децата в традиционното българско общество. Но идва моментът, в който те преминават в своята фертилна възраст. Именно половото съзряване бележи техния нов етап в живота – ергенството и моминството. Младите навлизат в брачна възраст, която е урегулирана както от социално-икономически фактори, така и от морални. Средната брачна възраст в традиционното общество за момичетата е от 16 до 22 години, а за момчетата – от 18 до 25 години.

През този период младите хора пълноценно са включени в трудовия живот на семейството, учат всичко в тънкости. Ергените се научават кога трябва да се оре, кога ливадата е готова за косене, как да се грижат за овцете и воловете… на всякаква мъжка работа. А когато на някого от тях му иде отръки занаят, го пращат чирак при майстор. Момите, от своя страна, още 15-16–годишни се научават да превиват кръст над нощвите, да опалват пещите, да се грижат за градинчето, да влизат в разбое, да везат…на всякаква женска работа. И всичко това под зоркия поглед на бащата и майката – ту суров или благ, ту насмешлив или радостен. Мястото на младите и поведението им в семейството и обществото са социално определени от много фактори, от които определящо значение имат тяхната икономическа несамостоятелност и господстващите патриархални норми. В патриархалното семейство за общия ред отговаря бащата и неговата дума е закон за всички. Той разпределя „мъжката работа“, а майката командва женската. Голямо уважение и подчинение на родителите бележат отношенията в патриархалното семейство, което осигурява не само реда, но и неговата цялост и задружност.

Ергените и момите не само навлизат пълнокръвно в трудовия живот. Те вече имат правото да се задяват и любят, да се кичат с китки, да носят накити, а попрелките/седенките, съборите и празниците с многолюдните си хора са техните любими места за срещи и общуване. Така напр. в

Разлог и Разложко Великден е празнуван три дена. И в трите дена се играят хора, като най-голямо е то на третия ден. Момите на Разлог обличат най-хубавата си премяна, слагат най-красивите си накити, при това всеки ден различни. Но да говорят младите за своите чувства, не е прието според народните традиционни възгледи. Харесването е изразявано със „знаци“ – момъкът да вземе китката на момата, да напие водата ѝ когато я пресрещне, да изпрати по нейна приятелка или братовчедка китка, кърпичка, гривна. Ако девойката ги приеме, това означава, че споделя чувствата му и може да му върне също някакъв дребен подарък.

ОБЛЕКЛО И НАКИТИ

Навлизането на младите хора в света на моминството и ергенството най-отчетливо е отразено в празничното им облекло.

Момчетата вече като ергени могат да носят на празник ален елек, красиво обшит с черен гайтан, като сред украсата се открояват едрите гайтанени копчета. В топло време шаечният празничен елек е заменян с елек от червено кадифе, също украсен с гайтани. Ален е и поясът с дълги ресни, които се спускали по тъмните потури. Потурите на ергените също са богато украсени с гайтани на колчезите, по всички шевове и по джобовете. Горната дреха е дорамче гайтанлия, но в по-студено време през зимата ергените обличали

ментета - дълги до прасеца, с ръкави от черен или тъмносин качествен домашен шаяк. В много студените дни ергените, както и всички мъже обличат дълги кожуси, наричани в Разлог *джубе.* Вече като ерген момъкът може да носи сребърен кюстек и сребърна кованица, а на кръста да сложи мънистен колан.

Най-ефектна е ергенската носия със сукман. Той се шиел от майстор терзия от тънко бяло кенарено памучно платно. Най-богатите сукмани са изготвяни от 150 – 200 клина, които красиво се разпервали при буйна игра на хорото. Дължината на сукмана достигала до коленете на момъка, а краката са обути в калцане и с пришити на кръстове черни гайтани. Отличителна е и ачмата /чепкен/, богато украсена с копринено бикме и гайтан (наименованието идва от турската дума „ач - отворен“, заради отворените ѝ ръкави).

Навлезлите в моминството **девойки** за прът имат правото да носят кошули със **запески**. Според традицията везмото, освен апотропейни и чисто естетически функции, е и белег за възраст. Затова момите могат да носят запески петте трепки, звоничките, манечките клещи, пльочите, златовръх, малките кръстове, габици и др., но не например звездици, поскорници, порти, гюлове, лалета и др.

От саята любимата моминска **дреха** е белият клашник, обточен по краищата с разноцветни гайтани.

За студено време той е правен от аба, а за по-топло – от шаяк. Неслучайно задължителна част от моминския чеиз до средата на XX век са два бели клашника. От типа фустани подчертано моминска дреха е гезията.

От престилките момински са празничните прескутници – тяхното основно поле е червено, а украсата е везбена и тъканна. При футените прескутници основното поле е разграфено на червени, зелени или сини кутийки.

Момите не са задължени да покриват **косите** си със забрадки, но задължително косите им трябва да са сплетени. За празник те могат да сплитат косите си на витенки, на кошнички, да си правят кукурини, но от старинните прически любимата за момите е на *леса,* като средната сплитка е обнизвана със сребърни монетки, наредени като „риби шлюпки“. Момите имат правото да носят на главите си фесчета –малките цветни кокетни шапчици с разкрасен подбрадник, чиято челна страна е обнизвана с монети. Но нямат право да пришиват на фесчетата тепелък, който се носи само от невести.

Любимите **накити** на момите са сребърната кована китка, кукудките, носени на главата, заедно с фесчето. От нагръдните накити най-популярни са нанизите от жълтици и пендари, мънистените гердани, сребърното копче. Но любимата украса си остават моминските китки, възпети в народните песни. Като моминski цветя и билки народната вяра определя

босилек, невен, божур, стратур, иглика, седеф, трендафил, здравец. От тях се вият моминските китки не само за хубост, но и на всички тях се приписва и магическата сила да предпазват от змейове, уроки, болести, лоши магии.

Сцена от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Сцени от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимките са от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Ревю на автентични традиционни костюми, част от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимките са от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Ревю на автентични традиционни костюми, част от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

История

ОБИЧАИТЕ ГАРО И СТРЕЛЕЧКА

Промяната в социалния статут на младите се отразява и във включването им в обредната традиционна система. Има празници и обичаи, в които момите и ергените са основните обредни персонажи. В любимия за хората от гр. Разлог обичай

„Старчевата“ право да се маскират имат само млади мъже още не-полагали военна служба. В цяло Разложко в празника Сирни заговезни с неговите обичаи ***гаро и стрелечката*** основните обредни лица са ергените.

На Сирни заговезни, привечер всяка махала в Разлог запалва своя голям огън, наричан „гаро“. Гарето е разположено в най-високата точка на махалата. Изградено е от овина (хвойна), събрана от ергените, децата и мераклиите мъже. Всяка махала се стреми гарето ѝ да е голямо, за да е голям огънят. Народната вяра твърди, че тези огньове осигуряват плодородие и затова се палят по високите места – докъдето стига светлината от огъня, дотам няма да бие градушка. Когато се запали гарето и издигне висок пламък, ергените започват да изстрелват своите още по-рано запалени стрели. Първата стрела е за Бога, а следващите се наричат за бащата, майката, дома и най-накрая за любимата. Стрели се пускат още за житото, за нивите. Всеки ерген се стреми да се отличи на стрелечката, като неговитестрели трябва да излитат най – високо и като опишат светла дъга, да паднат там, където са насочени. Най-много стрели отивали за любимата, пък и за други лични моми и хубавици. При всяко изстрелване следва и наричането:

На ти бабо стрелата,

дай на мене момата.
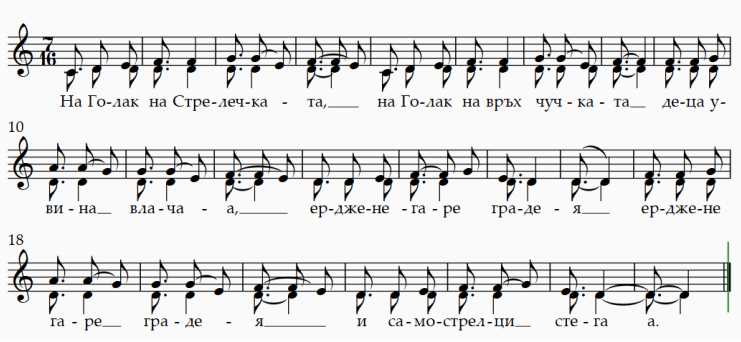
Стрелите се правят от борова сърцевина. На върха се лепи катран от колата и когато я приготвят за изстрелване, се запалва този катранен връх. Когато стрелата пламне добре, тогава се изстрелва с лъка. Предварително са изработени и лъковете с тетива от животинска жила и дъска с длаб. За стрелечката се изисква опит и умение. Ето защо по-младите ергени започват да се упражняват още от Св. Атанас – по-рано не бива.

Докато ергени изпащат стрелите си към къщите на своите любими, другите заедно с момите играят хоро около гарето.

С вярата в очистителните сили на огъня ергените започват да прескачат огъня. Разбира се, надпреварват се кой най-високо ще скочи.

Песен

Пример: №3 „ На Голак, на стрелечката“

На Голак, на стрелечката,
на Голак на връх чучката
деца увина влачаа,
ерджене гаре градаа
и самострелци стегаа.
Юнак ми стрелба стрелеше
и стрелите му падаа
в момини равни дворове.
Малка ѝ мома сбираше,
кротко в градинче флазеше.
Стрела по стрела диплеше,
под трендафил ѝ трупаше,
галена песен пееше:
-Ка гори гаре на Голак,
да гори сръце на юнак
за малка мома юбава.

Гаре на площада в Разлог. Снимката е от архива на Исторически музей- Разлог.

Гаре на Голак. Снимката е от архива на Исторически музей-Разлог.

Гаре на площада в Разлог днес. Снимката: Интернет.

ОБИЧАЯТ СВЕТИ ЧЕТИРИДЕСЕТ

Ако *стрелечката* е чисто ергенски обичай, то в пролетния празник ***Свети четиридесет*** главните персонажи са момите. В основата на този пролетен празник стои народната вяра, че на този ден слънцето забива 40 главни в земята и тя се стопля 40 педи надолу. На този ден момите в Разлог на групи отиват по Бела река и събират всяка по 40 бели обли камъчета и накършват клони със зелени листа. На връщане към дома на Бачевските уши събират и хума. И през цялото време, наред с шегите и закачките, момите пеят. Пристигнали в дома си, всяка поставя от камъчетата в ъглите на дома, а така също при огнището, нощвите, при каците за сланина и пр. Същия ден момите мият косите си с хума, за да растат бързо и да бъдат лъскави. Затова във водата те предварително накисват някаква зеленина, обикновено коприва, и наричат: „Както расте бръжко (*бързо*) зеленкото, така да ми растат късметът и косата…“

. „…На Св.четирийсе одехме край реката за елша… 40 прачки носехме у дома. Преспиваме вруз них. В утрина рано ги фърлехме в реката, та да отнесе водата сичките болести и лошотии, префърлили се вруз прачките…“ (Лиляна Попадиина, род. 1934г.).

ОБИЧАЯТ „ПРАВЕНЕ НА МОСТОВЕ“

Привечер на празника момите гадаят за предстоящата женитба. На това е посветен обичаят ***правене на мостове.*** Няколко дружки се събират и понесли накършените зелени пръчки през деня, отиват на някоя вада. Там всяка прави мост от напречно преплетените зелени пръчки и от сърце нарича:

Който ми е на късмет, той да ме преведе тая нощ по моста.

В първия период от израстването на човека, включващ детството и моминството-ергенството, като важен акцент се очертава животът в неговата многоликост, разнообразие и различни етапи. Гореизложените обичаи и обредни действия са подчинени на едничката цел да защитят живота, да създадат необходимите условия за неговото добро развитие. При децата и младите невести в центъра на обичаите е преди всичко човешкият живот. Описаните обичаи за ергените и момите са пролетни. А пролетта е сезонът, когато природата се събужда, възражда се за нов живот, тук е животът въобще - човешкия, преплетен с природата. Така в традиционното българско общество децата и младите хора израстват още от най-ранна възраст с идеята за **ценността на живота**, заложена в обичаите и ритуалните действия, чрез тях тази почит се превръща в норма. Почитта към живота става неотменна част от личностното им израстване.

ОБИЧАЯТ ГЕРГЬОВДЕН

Танц

По време на порастването на детето и „момечето“ танцът и песента са неизменна част от живота на израстващите млади хора, ярко изразени в ергенството и моминството. Това е най-наситеният от песни и танци цикъл от „колелото на живота“ в традиционната култура. „Хорото все още е един от основните начини за забавление. Традиционните празници от миналото, които са станали част от съвременната култура, са свързани с хорото, което най-често е кулминацията на самия празник.“ (Атанасов- 2023: 132 – 133). Тук ще дам пример с пролетния празник Гергьовден.
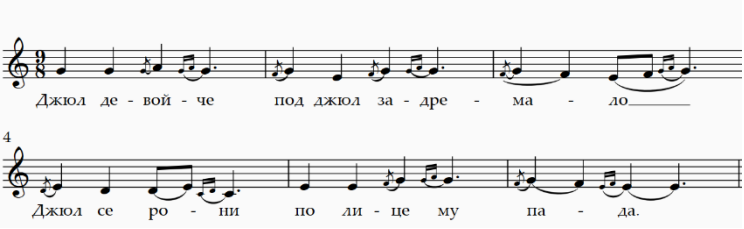
По време на Гергьовден момите в Разлог изпълняват обичая „топене на читчи“ (китки).

По разкази на информатори по време на приготвянето на китките и поставянето им в чуповете (кюп, глинен съд, в които се поставят вода и вече набраните китки) момите играели на песен обредно право хоро в сключен кръг около кюпа, след което занасят кюпа в дома на момичето, което ще нарича на утрешния ден. Там той трябва да пренощува под трендафил. Още преди да изгрее слънцето на утрешния ден, момите от махалата се събират, за да изпълнят ритуала. В миналото преди изваждането на китките момите отиват до реката да се измият с прясна вода, след което започва ваденето на китките.

Надпяването на пръстените или топенето на китки е свързано с обредно пеене и гадаене, а също така и с празничното мегданско хоро, което най-често се случва, след като приключи ритуалът по изваждане на китките. Работа на ергените в този ден е да разтурят моминското хоро, да се намешат сред момите. В този ден от годината е позволено – това е един от моментите в годината, в които може да се даде нишан (да общуваш с момата, която харесваш), да заявиш пред общността своите намерения към момичето.

Песен

Пример: №4 „Джюл девойче“

Джюл - девойче под джюл задремало.

Джюл се рони, по лице му пада.

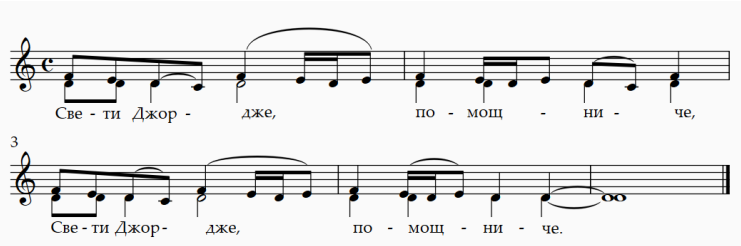
Па минало едно лудо младо

И на мома тихом говори:

Дремни, заспи, мила малка моме.
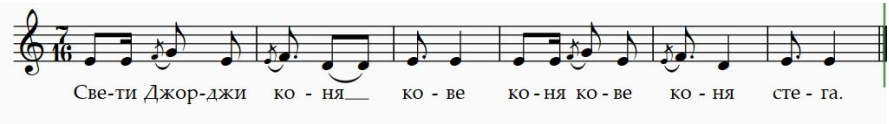
Сладко поспи, мене на сонь гледай.

Пример: № 5 „Свети Джордже, пощниче“

Свети Джордже, помощниче, (2)
свети Джордже коня кове, (2)
коня кове, коня седла.
Подкови му чисто злато,
клинците му бело сребро,
седлото му ален атлас.
Че си иде по полето,
да обиди сеeното.
Сръден отде, весел дойде.
Пролетните вретенили,
есенните изкласили.

Пример: № 6 „Свети Джорджи, коня кове“

Свети Джорджи коня кове,коня кове , коня стега.
Да обиди есенните, есенните, пролетните.
Весел ойде , сръден дойде (2)
Есенните некласили, пролетните не никнали.

История

В първия цикъл от живота младите души на децата, пораснали като ергени и моми, се учат за бъдещия период, израстват като личности, които сами ще започнат да пишат своята „книга на живота“.

Гергьовден в Разлог. Снимката е от архива на Исторически музей- Разлог.

Гергьовден в Разлог. Снимките са от архива на Исторически музей- Разлог.

Възстановка на Гергьовден от младежите на танцовата и певческа школа на читалище Разлог. Снимките са от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

МЛАДИТЕ СТОПАНИ

(2–ри цикъл - лято)

Вторият важен период в човешкото битие, изобразен в творбата „Колелото на живота“, е наречен от Захари Зограф *лято.* В природата лятото е сезонът на узряване на житото, плодовете, на умножаване на стоката (домашните животни), природата е в своята пълна сила.

В народното мислене на традиционния българин лятото е метафора на заможността, на постигане на благополучие, на създаване на дом и челяд. А в основата на всичко това е трудът. Този период от живота на човека е време на създаване, съзидание.

СВАТБАТА

Обичаят, който бележи границата към този важен период в човешкия живот, е сватбата. Нейната роля е многостранна. От една страна, тя има **социално- регулиращи функции** – регулира нравствените отношения в селищната общност и в семейството и съдейства за укрепване и предаване между поколенията на установените норми във формата на обичаи и обреди. В основата на това е народният мироглед и неговата ценностна система.

По-късно към социално-регулиращите функции се прибавя и **етническата роля** на сватбата. В основни линии българската сватбена система се изгражда още през същинското българско Средновековие и е резултат от формирането на българската народност. Сватбата е неразделна част от етнокултурното сливане на различните части на българския етнос. Този процес добива особено важно значение за българите през Възраждането. Тогава семейните обичаи и обреди се превръщат в национален белег, който отграничава българите от чуждия владетел. Поради тази причина българската традиционна сватба, въпреки локалните особености в различните етнографски области, е единна по своя характер и структура.

От важно значение е и **забавно-развлекателната функция** на сватбата. Тя е тясно свързана с нейното богато емоционално и естетическо съдържание. Доказателство за това можем да открием днес във факта, че много обичаи, откъснати от народните вярвания и обичайна норма, се запазват, „помнят се“ заради емоционалното си въздействие и развлекателността.

„Старата разложка сватба буди удивление!“- отбелязва в изследването си местният краевед Костадин Радушин. От съвременна гледна точка тя е удивителна със своята продължителност и множеството обичаи и обредни действия. Впечатляващата обредност се групира в три дяла,

които съвсем естествено преливат един в друг – предсватбени обичаи, същинска сватба и следсватбени обичаи. В своето единство те са подчинени на една цел - създаването на здраво семейство, което да се сдобие със здрава челяд, за да се продължи рода, за да го има живота. В Разложко обичайно сватбите се правят през зимата – от неделята след Богоявление/Водици до неделята преди Малки заговезни. „Като моми чекахме с радост да дойдаа Водици. Подир тоя празник почнувааше попрелките, годежето, сватбите…“ - споделят и днес възрастни жени, родени през 30-те години на XX век. Има и изключения за правенето на сватбите, но винаги след Димитровден, когато усилната работа на полето е приключила.

ПРАВЕНЕ НА ФЕРУГЛИЦА И ВИЕНЕ НА ВЕНЬОЦИ

В многобройните предсватбени обичаи основно място заемат *сгледата*, наричана още сговаряне, *малък и голям главеж* (годеж), определяне деня на сватбата и мн. др. Към тях се отнасят също ***правене на феруглица и виене на веньоци*** (сватбени венци за младоженците). Тези предмети са задължителни обредни реквизити от традиционната сватба и се срещат в цялото българско землище.

„Без феруглица сватба не можеше! “- казва и днес 86-годишната *Васа Косанова*. Феруглицата е сватбеното знаме. По своята семантична същност тя е свещено дърво, което се появява в обредната система,

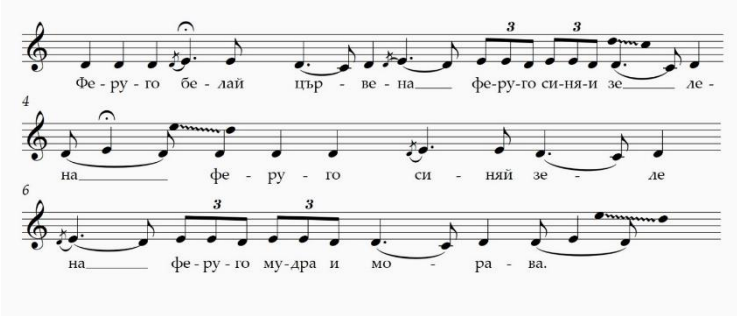
когато има движение между световете, когато става промяна – при сватбата младите преминават от света на неженените в света на женените. В народните представи това може да стане само с наличието на свещено дърво. Затова тя се прави от борово дърво или плодни дървета, които са свещени, както и бук, дъб, явор и пр. Тъй като сватбите ставали обикновено през зимата, китката за феруглицата и веньоците се правели главно от чимшир. Някога в двороветe на разложката възрожденска къща винаги „бучнехме чимшир, оти той е на аир…“ Със своята дълбока и здрава коренова система, с вечно зелените си листенца, чимширът е възприеман от българите като символ на дълголетието и здравето. „Господарите“ на феруглицата и веньоците са кумовете – с феруглица в ръка кумът повежда сватбеното шествие, а кумата до него носи тепсията с двата веньока за младоженците.

Тези сватбени обредни реквизити се приготвят в дома на кумовете в четвъртък преди сватбата. В него, освен кумовете, са поканени и близки дружки на младоженката, като изискването е те да са *бащини-майчини,* т.е. да са с живи родители. „Итруваше се сред дружките да има и добра песнопойка заради песните“ – споделят с усмивка възрастни информаторки. „Когато аз като кум требваше да правя феруглица, ме учеше моя кум, него пък –неговия кум и стари люде… Така се предава и помни традицията… Знамето го правих от борово дърво.“ (*Асен Сланчев*). Най – напред кумът изважда добре изгладения прът за феруглицата. В горната част той е оформен като кръст.

На трите върха се забива по една червена ябълка. Най-горната ябълка, поставена на върха, кумата я варакосва за хубост, т.е. покрива я с тънко златисто фолио/варак. На кръстачката се прикрепва хубава китка от чимшир, превързана с червен конец и прешарена със сухи пъстри цветя. Тя се изработва от кумата, която е приготвила и платното за знамето – обикновено алено шарено ширве със синя дантела и аспри, а по-късно – кушак или някаква празнична кърпа. Платното се прикрепва също с червен конец. Докато се приготвя феруглицата, дружките на младата невестата пеят подходящи за сватба песни.

Песен

Пример: № 7 „Феруго бела и цървена“ [12]

[12] Песента е запазена и се изпълнява и днес в с.Добърско.

Феруго белай цървена,
феруго синя и зелена,
феруго синя и зелена,
феруго мудра и морава,
ти като летиш по небо,
ти ле мъглите разбиваш.

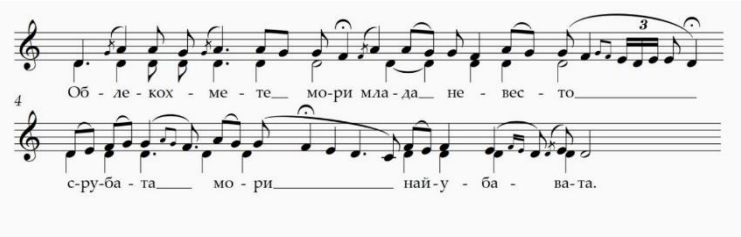
История

След това дружките започват да плетат двата веньока за младоженците. Някои от чимширените клонки също са варакосвани, във венците често преплитали и глободань, сухи пъстри цветя, на невестинския венец поставяли малки „облачета“ (развевки) от бяла вълна. При виенето на венците дружките пак пеят. „При виенето момите най-напред пеели, а след това и играели хоро с песента „Вила се векя елова…“ (*Иван Дивизиев*).

Останала е още една песен, която е пята от дружките при обличане на невестата“ .

Песен

Пример: № 8 „Облекохме те, мори млада невесто“

Облекохме те, мори млада невесто,
с рубата мори, най- убавата. (2)
На ръцете ти турихме бело презръце.
Да те поведе младо деверче
къф ту момкови равни дворове.

История

Феруглицата и венците „присъстват“ през целия ден на същинската сватба. Ако някой зевзек от сватбарите скрие феруглицата, кумът трябва да я откупи след „пазарлък“, за да си я върне. Когато сватбената веселба привърши и сватбарите се готвят да си тръгват, при кума идва деверът и иска да вземе феруглицата. Но той може да я получи само срещу откуп – сред закачки и смях започва пазарлък и в крайна сметка деверът придобива сватбеното знаме, което остава при младоженците. (*Асен Сланчев*) „…В понеделник рано сутрин младоженецът качвал феруглицата на покрива на къщата, където тя се веела цял месец да напомня, че през това време според закона този дом е финансово свободен и стопанинът не бил длъжен да плаща никакви данъци на турските данъчни власти нито частни дългове и вересии…“ (*К. Радушин*).

След сватбеното тържество венците са давани на най-близки дружки на младата невеста, които имали избраници. Те окачвали венците на своите врати с желанието скоро да ги навестят благоусти

сгодяци да ги искат за невести. По-късно венците са закачвани на плодни дръвчета.

ВЪВЕЖДАНЕ НА НЕВЕСТАТА

Същинската сватба е изпъстрена с много обичаи и ритуали, в които се преплитат чисто магически действия, ритуали със символно значение и народностен прагматизъм. Обичаят, който вплита в себе си тези характерни черти на българската традиционна култура, е ***въвеждането на невестата в дома на младоженеца***.

След църковния ритуал сватбеното шествие се изсипва в двора на младоженеца. Той и младата невеста се изкачват внимателно по дървената стълба, за да стъпят на чардака, където ги чака свекървата. Пред нозете на младата невеста тя разстила бяло платно (бало аба или памучно платно), върху което проточва червена нишка от кълбо. Близки жени от страна на младоженеца дават на невестата три хляба (един под едната мишница, а другите два - под другата) и две котленца с вода в ръцете. Така „пълна“, невестата прекрачва в новия дом и тръгва по бялото платно. Подир нея веднага свекървата започва да навива на кълбо червената нишка. Присъстващите наоколо питат: „Щее сбираш, невесто? “ „Сбирам дом за младите!“ – е отговорът на свекървата. Отново я питат: „Е оти навиваш това клъбо?“ „Да се милуваа младите, да се врът един в друг, както се връти клъбото… “ – е нейният отговор. Трети пита: „Е оти

да се връте?“ Следва отново отговор на свекървата: „Да има сговор в кащи, да се пъни кащата сос здрави рожби… “

Първото място, на което „бялата пътека“ отвежда невестата, е водникът.[13] Золвите/етървите поемат хлябовете от нея. Тогава тя започва да прелива водата от своите котленца в котлите, закачени на водника. Водата според народното мислене е граница между световете, а така също и път към душите на предците. Преливането на водата се осмисля като молба на невестата да бъде приета от предците на новия ѝ дом, те да закрилят и новото семейство.

След изливането на водата невестата влиза в месилника[14] и застава пред нощвите за хляб. С поклон тя поставя трите хляба, подадени ѝ от золвите, да има берекет в къщата, „да е пълно и равно“.

Когато излезе от месилника жените наоколо веднага ѝ подават малко съдче/филдженче с мед. С наричания за „благ/сладък живот“ булката намазва на три места „старата врата“ на основното жилищно помещение в разложката възрожденска къща, наричано „ф` кащи“. [15] „Слагай повечко мед, да е по-

[13] Водник – място в разложката възрожденска къща, в което се закачват котлите с вода.
[14] Месилник – задължителна част от разложката възрожденска къща, в която се меси и пече хляб.
[15] Стара врата – според традицията в Разложко при изграждането на основното жилищно помещение в новата къща, за врата бива монтирана врата от старата къща, с което с осъществява приемственост между поколенията, а самата врата се възприема като пазителка на живота в къщата.

благ животът, да има сговор, да има почит, да се милувате…“ – с такива благопожелания младата жена извършва това ритуално действие. След това прекрачва прага и влиза „ф`кащи“, където се реди най-голямата сватбена трапеза, на която сядат кумовете, родителите на младоженците и техните най-близки роднини. Младата невеста отива веднага при огнището и с дилафа/машата в ръка разрива огнището, така че да се извие пламък, да почне да гори огънят по-силно.

Най-важният център в „ф`кащи“ е огнището, а народната вяра определя огнището като свято място заради очистителната сила на огъня. Огънят в дома не трябва да угасва никога и затова всяка вечер стопанката грижливо го покрива с пепел и рано сутрин отново го разпалва. Поради тази причина в мисленето на традиционния българин жената е душата на дома, тя е тази, която пази и държи къщата, защото тя поддържа огъня жив и не допуска той да „се изгуби“. Заради всичко това младата невеста, която влиза в новия си дом, трябва да отиде при огнището и да разпали огъня, защото тя е младата стопанка, младата пазителка на огъня.

Едва след тези обредни действия младата жена може да отиде в одаята, отредена за младоженците, където също се реди трапеза за тях и техните близки, млади дружки и приятели. Тази богата обредност е подчинена на основния смисъл за приобщаването на

невестата към новия ѝ дом и осигуряването на щастие и благополучие за младото семейство.

СЛЕДСВАТБЕН ПЕРИОД

Следсватбеният период също е богат на обичаи и обредни действия, които се нижат един след друг още веднага след неделята на същинската сватба – блага ракия, на поливо (на вода), повратки, плетене … чак до Великден, когато младата невеста трябва да разнесе червени яйца на кумовете - 30 на брой, 25 - на старисватовете, 20 - на момините родители и накрая 15 - на деверчето.

Но има обичай, който слага край на сватбата – това е ***забраждане на невестата***. Обичаят не се практикува отдавна в нашия край, но все още се помни, макар и фрагментарно. Общото в събраната информация е, че обичаят е публичен, той се осъществява пред цялата общност и на обща трапеза. Това става само веднъж в годината. На трапезата се събират всички мъже, жени, деца, моми, момци, старци, т.е. всичко мъжко и женско. На тая обща трапеза душите на всички се сливат в една душа, „дето всички, скарани дотогава , трябва непременно да се помирят, всички да се опростят и всички спорове, било с граждански или углавен характер, да бъдат изгладени…общата трапеза е била оная мощна сила в

ония тежки времена, която е сплотявала всички в едно, вдъхвала е кураж и бодрост, давала е надежда и упование.“[16] Такава обща трапеза се урежда на празник, на някое скрито място близо до селището, дето има старо църквище или манастирище. Всяко семейство носи хляб, месо, вино, цедило със сирене и ги поставя на реда. Когато всички са пристигнали и всичко е наредено, свещеникът в своите свещенически одежди с кадилница в ръце, започва прекадяването на трапезата. След освещаването на трапезата никой не сяда.

Младите невести, които са венчани през същата година през зимата, присъстват на общата трапеза, пременени в сватбеното си рухо. Когато свещеникът приключи с прекадяването на трапезата, кумът или деверът се приближават към своята невестата. С поклон тя му целува ръка, а той посяга и съблича от нея горната дреха (контошче, кюрк, джубе). След това пресяга и сваля кушаците от главата й, с които е била по време на сватбата. Вместо тях кумът или деверът поставя празнична забрадка на глава ѝ и я забражда,както това става в ежедневието. След забрадката идва ред и на обущата – венчалните обувки, с които невестата задължително е ходила до този момент, се събуват от кума и вместо тях невестата е обута в други обикновени обуща. Невестата е забрадена, обута и от този момент нататък тя е жена като всички останали, тя влиза в категорията

[16] Маринов, Д., Избрани произведения, С. 1981г., т. I, с.611

на омъжените жени. Но веднага след това следва още един обред, задължителен някога за този обичай – всички младоженци с невестите си застават зад старите. Всеки един от старите се навежда към трапезата, взима от прясното сирене и хвърля да улучи младоженците. „Тоя обичай се върши, за да бъдат младоженците „сладки“ като прясно сирене, да имат обич един към друг, още невестата да бъде плодовита и родовита;…прави се този обичай още и за овцете, да бъдат през лятото млечни. “[17]

Тук трябва да се отбележи, че в отделните селища на котловината при обичаите може да се наблюдават отделни специфики и отлики, които обаче не променят същността, значението и смисъла на сватбената обредност.

След този старинен обичай, който слага край на сватбата, младоженците стават пълноправни членове на общността, преминавайки в света на семейните, на младите стопани. Богатата обредност на традиционната сватба и нейната продължителност свидетелстват, че в мисленето на нашите предци **бракът е свещен**, той е необходимият залог, който осигурява продължаването на рода, на живота. Затова и основно задължение на младите е да създадат добро семейство със здрава челяд. Така в грижи около дома и децата те постепенно израстват, за да преминат в следващия цикъл от своя живот.

[17] Маринов, Д., пак там, с.614

Сватба в Разлог. Снимките са от архива на Исторически музей – Разлог.

Сватбено облекло от Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“. Сватба в Разлог.

Снимката е от личния архив на Иван Мишков.

Снимката е от личния архив на Иван Мишков.

ЗРЯЛОСТ

(3-ти цикъл - есен)

История

В уникалната си творба „Колелото на живота“ Захари Зограф нарича третия цикъл от живота на човека *есен.* Той е олицетворен от мъж в разцвета на силите си, стъпил на угар и енергично вдигнал прът да брули плодовете на дърветата. Есента е сезонът, в който се събират плодовете от положения труд и в народното мислене тя е свързана със ситостта –

колкото по-усърдно си се трудил, толкова по – пълна и обилна ще бъде трапезата ти, домът ти, душата ти.

В човешки план хората в разцвета на силите си – физически и емоционални, поели в ръце личния си живот и живота на своята челяд, са основните създатели на материални и духовни блага в кръга на семейството. Те са тези, които първи се докосват и събират създадените от тях „плодове“.

В традиционната култура това са стопаните, създали свое семейство и дом с пораснала челяд, някои от тях вече женени. В семейството стопаните отговарят за общия ред, подчинен на определени правила и отговорности. Стопанинът има последната дума за всичко, неговата дума е закон за всички. Властта на стопанина особено изпъква при някои обичаи, които са отпаднали. Така младата невеста, която идва в къщата, трябва да събува всяка вечер свекъра, да му полее да се измие и да му се кланя преди да си легне. И това тя е длъжна да го прави, докато се ожъне и се овършее първият сноп на нивите. При първия сноп младата невеста ще му се поклони три пъти и оттогава престава „да се кланя“ на свекъра. Стопанинът на дома се грижи за поддържането и стопанисването на имуществото, което семейството притежава, както и всички плащания, свързани с него – данъци, такси и др. Ако някое от децата, дори и пораснали, направи беля, стопанинът носи отговорност пред съвета на старците според българското обичайно право. Пак според обичайното

право само стопанинът може да купува или продава имот, да дава под наем имот, стока или вещ за ползване от други срещу заплащане, да взима заем, най-често в натура – жито царевица, боб, храни.

Но за важни въпроси стопанинът винаги търси съгласието и подкрепата на стопанката. Тя разпределя и следи за „женската работа “ в дома. Нейно задължение е да организира саденето на нивите, тяхното копаене и поливане, осигуряване на необходимото *дреше* (облекло), текстил в дома и мн. др. Особено важно задължение на всяка стопанка е приготвянето на чеиза на щерката, което започва отдалеко – да се избере постепенно необходимата хубава вълна, тънко да се изпреде, да се вапца[18] преждата, да се заделят и хубави козиняви каделки - чисто бели, кафяви, черни; чисти ленени и конопени повесма; да се намерят убави юрнеци[19] за тъкане, за везмо… Моминският чеиз задължително съдържа поне едно халище, ленени черги, сред които и задължителната лененица *голо – бело,* вълнени черги за пода и леглото, често съчетани с ковьор за стената; пъстри ястъци[20], заедно със задължителния невестински *ястък на боре;* месали като празничния цръквенски, дългите ленени или памучни месали за дъски при правенето на хляб и пр; разнообразните кърпи като най-голямо внимание се обръща на

[18] Вапцувам - боядисвам
[19] Юрнек, ци - модел, ли
[20] Ястък, ци – вълнена домашно тъкана възглавница

кърпите за дар. Пак за дар трябва да се нашият женски ръкави със запески, да се наплетат чорапи.

ВЕЛИКДЕН

Сред многобройните задължения и отговорности на стопанката има обичаи, в които тя е основното обредно лице. Такъв обичай е ***боядисването на великденските яйца.*** Това се извършва на Велики четвъртък от страстната седмица.

Първата грижа на стопанката е да преброи яйцата. На това преброяване присъстват всички домашни – деца, моми, булки, жени, момци. Стопанката като брои и стигне до 200 – 300 яйца пита: „Деца, стигат ли вече толкова?“ „Невесто, тури и за мене“ – рече съпругът. „Тури още, мамо – да има и за оране и за овците “ – прибавя синът. Стопанката прибавя още 10-ина яйца. И така продължава докато стопанката не рече: „Стига толкова, дай Боже догодина дваш (два пъти) повече!“

След преброяването идва ред на внимателното измиване на всяко яйце с пепелява вода и обилното им изплакване, след което се стипцосват. В котела с вода се слага стипца или зелев сок и в него се потапят яйцата да се варят.

Идва ред на вапцуването. Всяка боя е поставена в отделно глинено гърне, ново купено според традицията. Те са наредени около огнището и

стопанката започва да боядисва яйцата. Други жени, ако са млади, не се допускат да присъстват, ако са по – стари, могат да седят в одаята, но само да помагат. Всички останали от дома са навън и не се допускат, додето стопанката не преполови яйцата или пък са останали съвсем малко за боядисване.

Най-напред стопанката запалва свещ, прекръства се и нарича: „Дай Боже, догодина па да срещаме цръвено яйце!“ Пак ще се прекръсти и подава запалената свещ да бъде поставена на иконата. Сетне сяда да вапцува.

Най – напред се боядисват яйцата, взети от полога в същия ден, т.е. на Велики четвъртък. Първото яйце задължително се боядисва червено и веднага се отделя от останалите, защото играе много важна роля в народната медицина и в народните поверия (напр. вярва се, че то има много голяма сила и затова се използва при баене, лекуване и разваляне на магии, поставя се в сандъка с моминските дарове, за да светят, като ги гледат; червено яйце се заравя в нивата да не бие градушка…). След това продължава боядисването на всички останали яйца, като най-много са червените яйца.

Когато свърши боядисването, стопанката отваря вратата на одаята и всички влизат вътре. Тя отвива месала и пред очите им грейва пъстротата на великденските яйца.

После стопанката взима първото червено яйце и с него потрива лицата на всички деца, моми, невести от дома и благославя: „Да си бела и цръвена като тава цръвено яйце“. Народното вярване казва, че така пребаени децата и момите ще бъдат здрави през годината и ще бъдат предпазени от лоши очи, магии, лоши срещи. Най-накрая стопанската раздава по едно червено яйце на всичките моми и невести в къщата и всяка го носи до Великден, „додето се каже „Христос воскресе!“

Някога, в по-стари времена, докато стопанката е боядисвала яйцата, булките и момите пред вратата пеели песни.

Добре е да отбележим, че преди масовото навлизане на химическите бои към средата на XIX век жените оцветяват яйцата с естествени растителни бои. В Разлог и Разложко жените отглеждат в градинките си брош, чиито корени те използвали за боядисване не само на яйца, но и на прежди, използвали ги и за лек. С корени от брош се получава червен с кафеникав оттенък цвят. Ярко зелено жените получават чрез отвара от коприва, жълто – от млечка, кафяво-жълто с червеникав оттенък – с люспи от бял и червен лук, джунджулиено (цикламено) – с чекане (ферментирало червено цвекло).

На четвъртия ден на Великден в м. Св. Варвара – с. Елешница . Провежда се околийския събор. Снимката е от Исторически музей- Разлог.

На втория ден на Великден в м. Св. Никола. Жителите на Мехомия провеждат своя Великденски събор. Снимката е от Исторически музей- Разлог.

ОБИЧАЯТ ПЪРВО ЗАСЯВАНЕ

Стопанинът и стопанката са най-важните обредни лица в един интересен обичай от Разложко, публикуван преди повече от 130 години. Това е обичаят ***първо засяване.***

Стопаните като овършеят първия харман, събират житото. От него отделят най-едрото за семе. От това хубаво жито се мели брашно, което се използва само за месене на хлябовете за празник или за обредни хлябове и пити за определени случаи, каквато е сеитбата.

Преди деня на сеенето стопанката омесва специална пита, наречена богача. Тя е кръгла с голяма дупка. Обкичват я със старо цвете и калина. Житото, определено за семе, вече е приготвено – в него са пръснати семена от спорец, та да е спорна годината, зърна от калина- да е едро житото, цветове от староцвет, клончета от седеф и др. зеленина. Стопанинът държи богачата над празния чувал, а стопанката с крина в ръце изсипва през богачата житото. В това време всичките къщни са се навъртели наоколо с китки на главите. Като напълнят чувала, връзват го и накичват и него с китка. След като напълнят всички чували, стопанката откършва по залък от боговата пита и раздава на всички с думите: „Лапнете, опитайте, да видим благ ли е новият хлеб“. От същата богача се дава по залък и на воловете, които

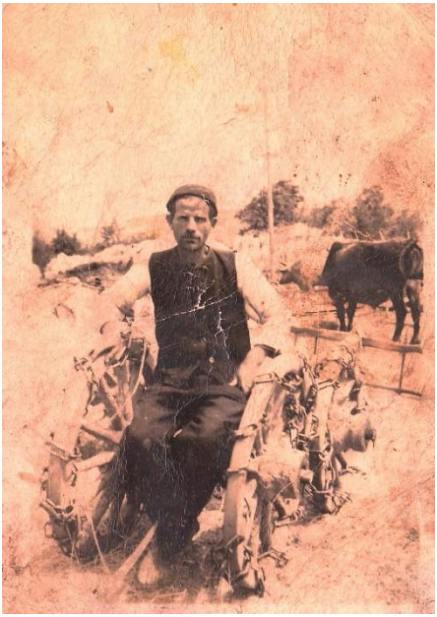
чакат на двора, впрегнати в колата и с набодени китки на роговете. Портата е отворена и там чака момиче от кащата с котле с мълчана вода да прелее с думите: „На добър час, да ни връви по вода“.

Като стигнат на нивата стопанинът я налеши на лехи и като захване да сее, сее семето заедно с цветето, което е било в него. Вечерта като се приберат, събират всички китки и ги забождат на иконата и високо на гредите. На високо, при иконата, поставят и богачата и тя оставя там до идната сеитба.

Богачата е Божи хлеб и стои пред Бога да бъде житото хлебно; калината се туря да бъде житото едро и клонато; китките стоят на високо да расте житото високо. Когато ги вдигат, така благославят: „Дай, Боже, жито едро и клонато като калина, да е чисто като богачата и високо до гредите.“ На следващата сеитба се повтаря пак същото, само заварената богача от миналата година се натрошава в семето, с което се сее. (Обичаят е публикуван през 1888г.)

В този плодоносен период от живота на традиционния българин неговата най-важна цел и задължение е **създаването на дом,** какъвто е той в народното мислене - домът не е само къщата(сградата), обора, покъщината, но преди всичко домочадието, т.е. хората в него. За българина от доиндустриалното общество създаденият дом е неговият свят, в който той изживява всички важни моменти от живота, намира в него покой от

изпитанията. Този дом свят е подреден и в него всичко и всеки имат своето място и „роля“, няма излишества. В това можем да прозрем един по-дълбок смисъл, продиктуван от вярата, че човек, спазвайки „законите“ и обичаите, може сам да сътвори живота си и своя свят, без да посяга на чуждото. Този дом свят трябва да бъде място само за добрите божии сили, място за добруване и спокоен живот, където са посветени множество обичаи и ритуали. Така създаването на дом се превръща в норма, в дълг за стопаните, поели в ръце личния си живот и живота на своята челяд.

Стопанин. Снимката е от архива на Исторически музей – Разлог.

Семейство. Снимката е от архива на Исторически музей – Разлог.

„Зрялост“. Част от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

„Зрялост“. Част от спектакъла, посветен на 115 години от основаването на Читалището в гр. Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

История

СВЕТЪТ НА БАБА И ДЯДО

(3-ти цикъл - есен)

Когато човек премине в преклонна възраст, народната вяра го облича в неприкосновеност. Мъжът става старец, дядо, а жената старица – баба, бабичка. В този период човекът вече е отгледал и оженил децата си, в къщата щъкат внуци и правнуци.

Захари Зограф в своя стенопис „Колелото на живота“ назовава този период „зима“. В традиционното мислене зимата е време на покой и почивка. Светският майстор иконописец е представил този цикъл като белобрад старец, спокойно приседнал пред буен огън. Лицето му е озарено от кротка усмивка и благ поглед. Така основоположникът на българската светска живопис вижда човека, който смислено е извървял своя житейски път. Тази смисленост му носи удовлетвореност, благост и покой, а всеки ден се изживява като дар от Бога. Животът за него продължава пред очите му чрез порасналите деца, чрез внуците, които често търсят при него утеха и подкрепа, съвет или просто добра дума.

„…Като бехме манечки, на мен и сестра ми ни беше драго да спиме при дедо и баба. Завият ни с возкръчевите[21] черги и почват прикажниците – за едно време, за мащехата и завареното дете, за овчаря и змията, за хитрата лисица, за юнака и царската щерка, за змея, грабнал най-личната мома, за каракондjурето… Бръжка (*бързо*) се кротвахме и заспивахме…(*Манка Полежанова – р. 1909г.).*

„… Вного се радувах като дедо рече на мама да ме пусне с него да му съм другар на нивата…Седнем на каруцата и щом излезем на полето, дедо ми даде поводите на коне. Станех прав и ми се чинеше, че съм

[21] Возкръчеви черги – черги ръчно изтъкани от тънко нарязани и боядисани памучни ленти, известни още като парцаливи черги

израсъл, че вече съм голем … Каде икиндия[22] седнем двамата под сенката на джанковицата и дедо отвори месале, я донеса буколе[23] сос студена вода… Ядехме хлеб, сурова пиперка, откасната от зайрето, кромид, редко сланинка или сиренце…Най-благия ручок(*обяд*) в моя живот…“ *Никола Божанов, род. 1925г.*

„…Кога седнах пръвен в разбое[24] да тка (тъча), до мене беше баба…Тя ме учеше и как да веза из опакато, та като обърна на лице - везмото да е мазно, равно…“ *Надежда Жегова, род. 1932г.*

Това е светът на баба и дядо. Те много са живели, видели, препатили, та затова много знаят, имат опит, натрупали са житейска мъдрост. Затова могат много да разказват, да поучават, да лекуват, да разгадават сънища…

В традиционното българско общество старецът и старицата са на почит и уважение, граничещо с религиозно отношение. Когато мине старец, всички, особено жените, стават на крака, ако са седнали; ако влезе в кръчмата или на някакво събрание – веднага ще станат и ще му сторят място; старецът ще бъде начело и в църквата. В традиционното общество старейшината (коджабашия на селището, махалата), свещеникът и старците от селището са властта. Старейшината се избира от

[22] Икиндия - обяд

[23] Букол – плосък дървен съд с форма на барабан, с два чучура и дръжка от въже или синджир

[24] Разбой – местното наименование на хоризонталния тъкачен стан

старците и попа. Когато има някакви кражби, имуществени спорове, проблеми от морално естество, но от по-дребен характер, те са решавани от старците. Известно е, че в миналото, преди средата на XIX век, в селищата има „съвет на старите“, който има правораздавателни функции. Те се избирали от цялото селище и в него влизали „по-умни окумуш[25] старци, с тежест и авторитет“. Обикновено те се събирали в неделя или на празник пред църквата и там пред всички „съдели и решавали“.

А в дома старецът винаги ще бъде начело на трапезата. Ако през деня храненето не е подчинено на ред, то съвсем различно е при вечерята. На нея задължително трябва да се събере цялото домочадие. „Не може да се наредиш на софрата, ако не си си помил ръцете и образо[26] и преди дедо да е седнал“- разказват възрастните хора. „Запомнил съм дедо, седнал на столчето с месалче на коленете и каже: „Айда сине, речи молитвата…“Прекръстиме се и сетне баба разломи питаре и подава на всеки по парче. Даже и децата не смеехме да посегнем към яденето, преди дедо да е турил залък в устата…Не смеехме и да станем, преди дедо да е рекъл…“

[25] Окумуш -
[26] Образо - лице

На почит и уважение се радва и бабата. Тя запазва място си в много обичаи и ритуали – тя и кумата кръщават детето, бабата и майката правят и престапулката, когато в новата къща се направи огнището на основната одая, наричана в Разлог „ф` кащи“, бабата ще издълбае малко трапче на пода на огнището и ще постави там еньовски билки, за да прогонват лошото, пак бабата ще бае срещу уроки и пр.

Кадър от първата телевизионно заснета „Нова година“ в Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

ОБРЕДНИ ХЛЯБОВЕ

Бабата меси или под нейния пряк надзор ще се ***месят обредните хлябове*** и пити особено когато по тях има шарки, защото те пазят знанието за тях. Обредните хлябове са особено важна част от жертвоприношението, дори обредът добива своята сила само с обреден хляб. Той се отличава от обикновения хляб по начина на приготвянето на тестото и по шарките, с които е украсен. Всяка шарка има символично значение, а в единство с другите превръщат обредния хляб в овеществена молитва.

Преди да пристъпи към правенето на хляба, стопанката ще се умие старателно, ще си сложи чиста кошула и премяна, а в по-стари времена – празничната си носия. Най-напред ще се сее брашното, което е приготвено от най-хубавата и чиста пшеница. От царевично, ръжено, просено, ечемично или овесено брашно обредни хлябове не се правят. Брашното се сее три пъти, за да остане само сърцето на зърното и след това се прекадява, освещава се.

За замесване на брашното мома или млада невеста от дома донася прясна мълчана вода. Тя се стопля на жив огън, т.е. на силна жар, да стане „ладка“ – ни студена, ни гореща. Някога при сеенето на брашното и замесването на тестото са се пеели установени за съответния празник песни. Запомнено е, че при месенето стопанката нарича благословии за

дома, за всеки от челядта, за нивите, за стоката. След омесването на тестото то ще бъде оставено „да си почине, да си вземе душата“ и да втаса, защото обредните хлябове винаги са квасници.

Докато тестото втасва, стопанката ще приготви шарките – обикновено това са тестени пръчки – обли или сплеснати, на които се придава необходимата форма и могат да се „пишат“ допълнително. При шаренето и писането на хлябовете народното вярване препоръчва конкретни уреди – поскорник,[27] забци от разбое[28], вретено, огрибка[29], дървеното шарило. Забранено е да се шари с нож. Както везмото и текстилната орнаментика са многообразни, така и шарките са различни и имат своите имена и символно значение. От Разлог до нас са достигнали имената на разцъфнал кръст, кръст, плетеница, двор, овчици, купни [30], пиленце.

След като тестото втаса, се поставят шарките и хлябът се изпича. Обредните хлябове винаги заемат централно място на обредните трапези. В народните представи тези трапези са много различни от катадневните. Те винаги са тържествени и се слагат само когато има голям празник или по тържествени

[27] Поскорник – дървен или метален, кръгъл или правоъгълен печат с християнски изображения по неговото поле.
[28] Зъбци от разбоя/стана – плоски метални приспособления за тъкане, които поддържат платното опънато при тъкане.
[29] Огрибка – метална триъгълна или правоъгълна пластина с дръжка, чрез която стопанката обира/огриба полепналото по нощвите тесто при месене.
[30] Купни – купчини със сено, слама и т.н.

случаи – сватба, кръщене, сбор, смърт. Следователно под името трапеза се разбира обредно и тържествено пируване и ядене с многолюдно присъствие. В народните песни те винаги са възпявани като *шестореди, седмополи, позлатени.* Такава трапеза винаги се покрива с месал, който носи същото име. Трапезата е вълнено, ленено или памучно домашно тъкано платно на разноцветни тесни плои в алено, черно, жълто, зейтинево (зелен цвят с оттенък на зехтин). Тя винаги е дълга, не по-къса от 3 метра. Върху трапезата се застила и дълга конопена или памучна кърпа за ръце. Без месала и дългата кърпа за ръце обредна трапеза не се слага. На такава трапеза се слагат жертвоприношенията (ястия, сухи плодове, вино) за съответния празник, сред които основно централно място заемат обредните хлябове.

„Боговица“ – обреден хляб , приготвян от стопанката за Бъдни вечер в Разлог.

Среща на младото поколение с традицията по приготвяне на обреден хляб. Част от практически обучения, провеждани в читалище- Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

СТАРЧЕВАТА

Старецът и старицата в българската народна вяра са **носители на знание, опитност, житейска мъдрост.** От тук произтича и почитта към тях. Тази почит намира място в народните приказки, пословици, в обичаите.

Не е случайно, че един от най-популярните обичаи в Разложката котловина се нарича точно „Старчева“. Добре е да се помни и знае още, че обредните лица в този обичай носят наименованието

„старци“ (не са кукери, не са бабугери). От всички селища в Разложко този обичай се изпълнява само в гр. Разлог по традиция. Старчевата е основното съдържание на празника Сурва и подготовката за нея трае 2-3 месеца.

Основните обредни групи в Старчевата, достигнали до нас, са три. В две от тях могат да участват само млади мъже според традицията. Тези две групи са призвани да изиграят най-важния ритуал от обичая, условно наречен „Посрещане на млада Бога“. Третата група не участва в ритуала, тя е част от шествието и е съставена от маскирани лица.

Първата обредна група е съставена от три персонажа и я наричаме условно „небесна триада“. Най - важният сред тях е старейшината. Той се избира от общността и е млад мъж в силата си, задължително женен и авторитетен. Старейшината е „жрецът“ на млада Бога, т.е. на новата година, на новото начало. Той има две основни задачи, функции в обичая – да подготви, организира и проведе празнуването, от една страна, а от друга – да води основния обред/ритуал на обичая. На 1 януари той е облечен в най-празничната си традиционна носия.

Главният ерген е другото обредно лице. Той е млад мъж, неженен, облечен в местната празнична ергенска носия. Неговият обреден реквизит са островърхата висока шапка и маската на лицето (сурат), която го отличава от останалите млади мъже,

включили се в обичая. Главният ерген символизира активното оплождащо мъжко начало.

До главния ерген стои „невестата“. „Тя“ също е мъж, преоблечен в женска носия и е символ на раждащото женско начало. Нейният обреден реквизит са маската и „свещеното дърво“, което носи в цедилката на гърба си.

Втората обредна група е дружината от воини на млада Бога, популярни с името чауши. Това са млади мъже, изцяло облечени в кожи. На главите си имат високи островърхи шапки, също от кожи, които преминават в маски на лицето. През кръста са препасани с чифт (4 бр.) звонци, а в ръцете си носят камшици. Всяка дружина има своите водачи – главатар и трима войводи. Основните функции на тези воини е да пазят реда, по който протича обичаят, и чрез подскоци, замахване с камшици, под силния звън на звонците, „да правят чисто пространство“ за шествието и участниците в ритуала, защото на празника Сурва все още властва времето на хаоса, на злите и демонични сили.

Шествието пристига на пазаре (централния площа) в Разлог, за да се изиграе пред всички основния ритуал на обичая Старчева, наречен „Посрещане на млада Бога“.

Най-напред по знак на главатаря от дружината на чаушите се отделят 10 души воини – най- опитните, най-активните. Командвани от главатаря и войводите,

те изиграват своя „танц“, чрез който създават кръг – вселена, „чиста“ от хаос и демонични сили.

По знак на главатаря кръгът вселена се отваря и в него влиза „небесната триада“ – старейшината, съпроводен от главния ерген и невестата. Получил „свещеното дърво“(феруглица) от невестата, с вдигнати високо ръце старейшината на 3 пъти отправя молитва - покана към млада Бога да „слезе“ при хората и да ги дари със своята закрила, за да го има живота.

След молитвата – покана към млада Бога, кръгът вселена отново се отваря. Тогава главният ерген, понесъл „свещеното дърво“ отива при хората и ги повежда (активизира) в общо хоро към старейшината да отдадат своята почит към млада Бога и небесните сили. А воините чауши отново тръгват с подскоци и силен звън около хорото, за да прогонват, чистят демоничните сили.

Обичаят Старчева е най – тържественият миг от 7-те народни новогодишни празници в Разложко. Неговият смисъл е в посрещането на млада Бога, символизиращ новата година, новите надежди за добруване. Неговото послание към хората е винаги заедно, заловени за ръце, в общ ритъм, да посрещат всяко ново начало.

„Старчевата“. Снимката е от архива на Исторически музей – Разлог.

Кадри от първата телевизионно заснета „Нова година“ в Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Кадър от първата телевизионно заснета „Нова година“ в Разлог. Снимката е от архива на НЧ „15.IX.1903г. – 1909г.“.

Тук спираме нашия разказ за живота в старата Мехомия преди близо 150 години. Трудно е в няколко страници да опишем цялото му многообразие и разноликост. Проследявайки в изложението обичаите и обредите в различните периоди от човешкия живот, лесно откриваме колко важни за нашите предци са семейството и неговата защитеност, създаването на дом – свят, който е място за божиите сили и доброто, трудолюбието и почитането на по-възрастните като носители на знание и житейска мъдрост, преклонението пред силата на природата и култа към хляба. А всички те са обединени от живота, всичко това се прави в името на живота, който трябва да бъде в единство и хармония с небесните сили, с Бога. В своето единство те ни представят пъстра картина на истински общочовешки ценности. За нашите предци колелото на живота извървява своя път пълноценно, когато човек е воден от тези ценности. В това е силата на традиционната култура, чрез нея са пренесени през времето душата и духът на нашия народ, въплътени в неговите ценности.

КРАЙ

ПРИЛОЖЕНИЕ

ХОРÁТА

Данаил Атанасов

Хорàта, които ще изложа в текста, са част от старата традиция. По своята функционалност те могат да бъдат разделени на обредни и празнични мегдански хора за забавление. Някои от тях в миналото (преди 50-те години на миналия век) са обслужвали обредите, изпълнявани най-често на песен (момински обредни хора). Днес обредни хора по смисъла на старата традиция не съществуват. Те се помнят и изпълняват само когато има нужда да се пресъздадат от самодейците на Читалището в град Разлог. Днес всички танцови образци са от типа на мегданските празнични хора.

Танцовите образци в Разложката котловина и в миналото, и днес са привилегия на момите и ергените. По-рядко на омъжените жени и зрелите мъже. Това е така не само заради младостта и буйната кръв на младостта, а поради факта, че в старата традиция носител на обредността се явява жената. Мъжът от своя страна развива танца най-често далеч от родното място и общността, по-често под музикален съпровод. Оттам идват и спецификите при различната игра между мъжете и жените, която не е свързана само с физиологията им и социалния статус в общността.

Днес в Разлог се наблюдава феноменът на смесване на стара и нова традиция по отношение на танца. Една част от хората са свързани с по-старата традиционна култура, а други са типични за съвременната танцова култура след 50-те години на миналия век.

„*Правото*, *Ширто*, *Четворно* (*Напред-назад*), *Турски марш*, *Разложкото* (*Свекърва Мара карàла, Аджи Дамбо*), *Петруно пиле*, *Варай Кальо (Извор вода извираше)*, *Ин мин, Маро мори*, *Дана бели на реката*. Някои от тези хорà присъстват в културата на ромското население. Друга част са отпаднали от танцовата култура и днес не се танцуват по време на обичайните празници и в естествена среда. Те обаче са намерили място в репертоара на читалищата и в изявите на танцовите състави от региона. Това са *Петруно пиле*, *Варай Кальо*, *Ин мин, Маро мори*, *Дана бели на реката, Свекърва Мара карàла* (*Хаджи Дамбо*), *Водични хорà*.“ (Атанасов: 2023).

Правото – то може да бъде едномотивно или двумотивно, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип. Принципът на орнаментиране се задейства само в моментите, в които хорото се изпълнява в бързо темпо.

Хват – със свити в лактите или спуснати долу ръце, при мъжете може да е и с хват за рамо. На по-големите празници, когато и днес населението облича

старите носии, може да се наблюдава и за пояс, какъвто е примерът с Бабинден и Сурва в Разлог.

Микроформа – три или шест такта, при втория вариант тактовете са в съотношение едни към други 3+3.

Макроформа – проста или сложна (при изпълнението на опашката).

Ритмичната структура на движенията в *Правото хоро* е най-близка до тактовите размери 7/8б и 2/4.

Танцовата фраза при едномотивния вариант е три такта, а при двумотивния се състои от шест такта. То може да се играе в бавно, умерено или много бързо темпо. Причината да го разгледам повторно, е това, че има някои разлики при изпълнението му, свързани с върха и опашката, различни от тези, които наблюдавах при българите мюсюлмани.

Единият вариант при изпълнението на опашката е еднакъв с този при мюсюлманите („При хороиграчите, които са накрая (опашката), фразата на хорото е от шест такта. Играят три тактовата фраза на хорото навътре към центъра на свитата опашка, всеки според позицията си. През следващите три такта разтварят опашката навън от нейния център, като се движат вдясно и назад. Тоест, за да се направи опашката и това характерно дишане на хорото, без да
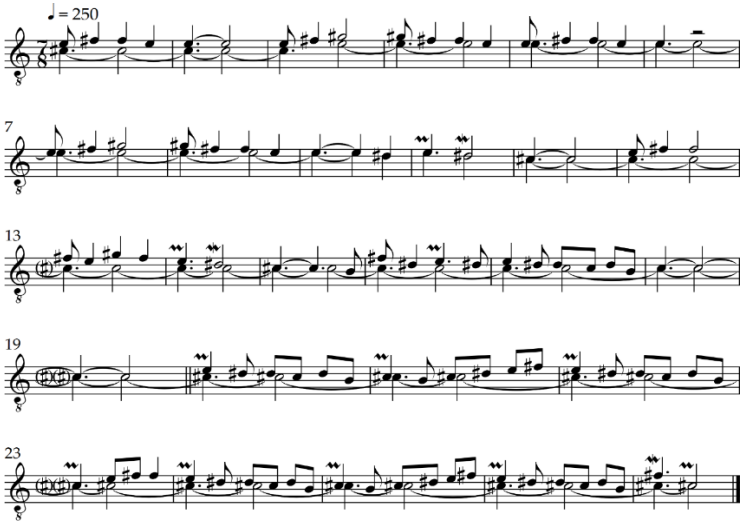
се разкъсва веригата, хората изпълняват шест такта или по- просто казано – два пъти хорото.“).

При втория вариант краят на хорото не свърта опашката към центъра, а по посоката на движение на хорото (напред вдясно), като опашкарят завежда края към началото на хорото плътно до танцуващите, движат се само напред с тритактовата танцова фраза на *Правото*. Опашкарят може да стигне най-отпред чак до водача, след което да обърне танцуващите в обратна посока и когато се получи така наречената *змиевидна опашка*, завърта танцуващите към центъра на хорото, навивайки ги в кръг. По време на изпълнението на змиевидната опашка танцуващите изпълняват едномотивния вариант, а при върха на хорото танцуващите може да играят и двумотивния.

Друго специфично при *Правото* е завъртането на върха на хорото. Водачът завърта танцуващите в малък кръг, който наподобява глава – това се случва за няколко изиграванията на тритактовата танцова фраза, след което танцуващите запазват формата и продължават да се движат по посоката на движение на хорото, без да развалят главата, след което отново я развиват. Това може да се направи и с двумотивния вариант на хорото: след като върхът се заформи като глава, танцуващите започват да играят едномотивния вариант в посоката на движение на хорото.

Тези техники на изпълнение при върха и опашката се повтарят многократно, като се редуват

три- и шесттактовият мотив. По-голямата част от техниките при изпълнението на *Правото* хоро са характерни за цялото население на Разложката котловина. Това хоро е основното при изпълнението на Сурва и Бабинден, по време на честването на Гергьовден и Великден в град Добринище и др. Най-често участниците в празника играят тритактовата му фраза. Основното хоро, с което преминава цялото танцово шествие на Сурва от махалите по улиците на града до площада и обратно в махалите, е *Правото*. Същото хоро играят и днес свекървите със заденатите в цадилки бебета на Бабинден в Разлог.

Изпълнява зурнаджийски оркестър от град Разлог на Гергьовден в град Добринище – 06.05.2021 г.“ (Атанасов- 2023: 148 – 150).

Ширто – едномотивно, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип. Принципът на орнаментиране се задейства след смяна на темпото към по-бързо (наблюдава се най-често при опашката на хорото).

Микроформа – състои се от четири такта в съотношение 2+2.
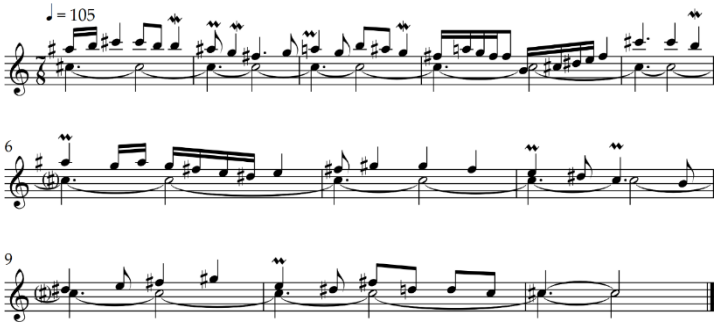
Макроформа – може да е проста или сложна (в моментите, когато се изпълнява с връх и опашка).

Ритмичната структура на движенията в хорото *Ширто* е най-близка до тактовия размер 7/8 б.

Развитието на хорото в пространството е същото както при *Правото*, описано по-горе в текста.

Хват – за ръце, спуснати долу или свити в лактите.

Днес това хоро е добре познато в цялата котловина. Проникнало и станало част от всички празници на традиционната култура. Също много характерни при изпълнението му са върхът и змиевидната опашка, описани при *Правото*.

Изпълнява зурнаджийски оркестър „Манетата“ от град Разлог на събора за народно творчество „Пирин пее“ 2018 г.“ (Атанасов- 2023: 151 – 151).

Четворно – това е едномотивно, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип. При него се среща и принципът на орнаментиране (съситнят хорото).

Хват – за ръце, спуснати долу, свити в лактите, за пояс (по време на някои традиционни празници, на които населението облича старите народни носии, например Сурва).
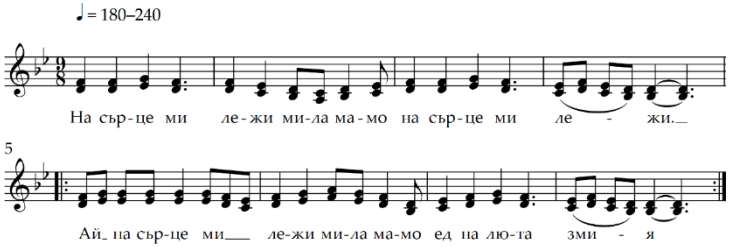
Микроформа – състои се от три такта в съотношение едни към други 2+1.

Макроформа – проста или по-често сложна (след като играчите започнат да вият опашката на хорото).

Ритмичната структура на движенията в *Четворното* хоро е най-близка до тактовия размер 9/8.

В различните населени места го наричат по различен начин, тъй като в миналото, когато хорàта са се изпълнявали предимно на песни без музикален съпровод, имената на песните са определяли имената на хорàта. Такъв пример можем да дадем с някои хорà от село Добърско, носещи имената на песните, на които се изпълнявали: *Свекърва Мара карàла*, *Аджи Дамбо*, *Петруно пиле*, *Варай Кальо*. В град Разлог това хоро се нарича *Четворното*, в село Добърско и населените места от източната част го наричат *Напред-назад* (*Ганкино*), по-младото поколение пък го нарича *Правото с подскок*. Според мен това е едно от хорàта, които са били част от по-старата традиция.

Характерно при хорото е изпълнението на опашка, идентична с тази при изпълнението на *Правото* хоро и *Ширто*.

Изпълняват музиканти от с. Горно Драглище (кларинет, акордеон и тъпан)“ (Атанасо -2023: 152 – 153).

Турски марш – двумотивно, празнично, мегданско, смесено хоро, изградено на верижен принцип. При него се среща принципът на орнаментиране и вариационност (когато се забърза темпото).

Хват – за ръце, спуснати долу, по-рядко за пояс (предна леса в някои случаи, когато се изпълнява на празник), при мъжете се среща и хват за рамо (по-често при ромското население).

Микроформа – състои се от осем такта в съотношение едни към други 4+4.

Макроформа – проста, изградена на верижен принцип на повторение на микроформата.

Ритмичната структура на движенията в хорото *Турски марш* е най-близка до тактовия размер 2/4. Среща се под музикален съпровод на зурни и тъпан.
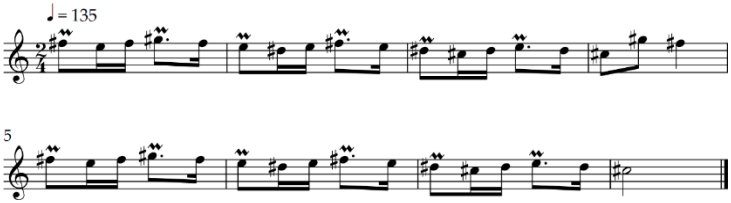
Хорото е изградено от два сложни мотива – единият е при изпълнението на първите четири такта, а вторият е при връщането на хорото. Изпълнението на първия сложен мотив е следното: на първи такт на раз – стъпка с десен крак, на два – стъпка с ляв, на следващите два такта изпълняват две ръченични стъпки на всяко време от такта, на раз – стъпка с десен крак, на и – стъпка с ляв крак, на два – стъпка с десен крак, като първата започва с десен крак, а втората започва с ляв крак, последният такт от първия сложен

мотив – на раз стъпка с десен крак, на два – левият се отделя.

Вторият мотив започва от пети такт на микроформата, на раз – стъпка с левия крак вляво, на два – стъпка с десен крак, кръстосан пред левия, на следващите три такта от втория мотив, шести, седми и осми такт, участниците най-често изпълняват три люша (по един за всеки такт).

Хорото е същото като широко разпространеното по долината на река Струма *Четворката (Малешевско хоро*). Мелодията, на която се изпълнява, зурнаджиите наричат Турски марш, откъдето идва и наименованието на самото хоро. Според мен това е едно от хорàта, които стават част от традиционната танцова култура на по-късен етап от нейното развитие.

При смяна на темпото се наблюдава принципът на орнаментиране, в който най-често съситнят хорото; принципът на вариационност се изразява по-често на последните три такта от микроформата.

Изпълнява зурнаджийски оркестър „Манетата“ от град Разлог – 27.02.2021 г.“ (Атанасов- 2023: 153 - 154).

Разложкото – него мога да разгледам като двумотивно, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип. При него се срещат и принципите на орнаментиране (при забързване на темпото) и вариационност (характерна по-скоро за съвременните читалищни форми на танцуване и при клубовете за народни хорà).

Микроформа – състои се от десет такта в съотношение едни към други 5+5.

Макроформа – сложна (с изпълнение на връх и опашка, а понякога и едновременно).

Ритмичната структура на движенията в *Разложкото* хоро е най-близка до тактовия размер 7/8 б.

Среща се под съпровода на зурни и тъпан.

Това хоро присъства в танцовата традиция и на други населени места от западната част. *Разложкото* има идентична структура със *Свекървиното* хоро от село Добърско, което носи името си от песента, на която се е изпълнявало в миналото – „Свекърва Мара карàла“. Вариантът от Разлог е свързан по-скоро със съвременния градски модел на танцуване.

Хорото се състои от две части – бавна и бърза. При изпълнението на бавната винаги се редуват четири бързи стъпки на първите два такта от танцовата фраза (прост мотив), а на следващите три такта – трети, четвърти и пети от танцовата фраза – се

изпълняват бавни стъпки за по цял такт (втори прост мотив). Тези два мотива, ритмично и пластично свързани, образуват един сложен мотив.

Вторият сложен мотив е при връщането на хорото назад вляво. И при него отново се наблюдават два по-прости мотива, изградени от същите елементи на танцовите движения. При тях обаче има разлика в посоката на движение. При изпълнението на хорото назад вляво на вторите пет такта четирите бързи стъпки се изпълняват с кръстосване назад вляво (кръстосан ход), трите бавни стъпки за по цял такт се изпълняват на място, като при тях има определени специфики, свързани с посоката на стъпване: първата бавна стъпка може да се изпълни назад вляво, втората – навътре към центъра на хорото, като на нея танцуващите накланят корпуса леко напред, а на третата играчите стъпват на място, под себе си.

При изпълнението на хорото в по-бързо темпо се наблюдава съситняне на стъпките. Така вместо широките стъпки за по цял такт, играчите изпълняват две последователни приситвания на третия и четвъртия такт от танцовата фраза в посока напред вдясно. Така и бавната, и бързата част на хорото се състоят от два сложни мотива.
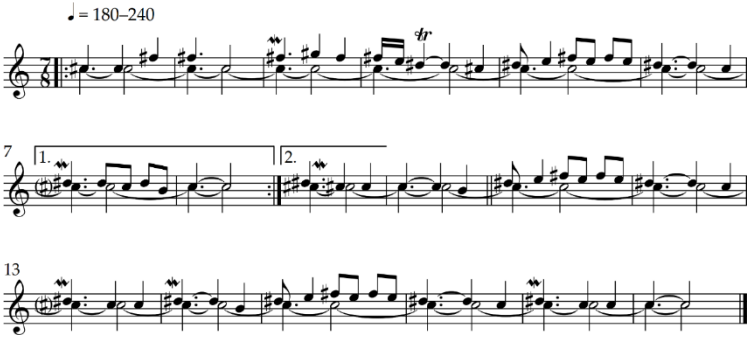
Характерно за външната форма на хорото е изпълнението на връх и опашка. За да се направи опашката, по време на изпълнението на първия мотив танцуващите тръгват към центъра на хорото в рамките

на първите пет такта. Когато хорото се връща назад вляво, тези, които вече са свили опашката, я дозавиват още веднъж по време на втория мотив или на вторите пет такта от танцовата фраза. След като краят на хорото получи формата на охлюв при повторното му изиграване напред, тези, които са свили опашката, я разтварят. След като хорото се задвижи отново назад вляво, опашката трябва да бъде разпъната. Тази външна форма се постига за не по-малко от две изиграванията на танцовата фраза.

Принципът при свиването на върха е същият, както при опашката, но се изпълнява в различно време. Тоест, ако при изпълнението на опашката се тръгва на раз от първия такт на танцовата фраза, върхът се прави, когато хорото се връща назад вляво, следователно завиването на върха започва на втория мотив или след петия такт от танцовата фраза. След като върхът е влезнал навътре по време на изпълнението на втория мотив, отново следва началото на хорото. Вместо свитият връх да се движи по посока напред вдясно (по посоката на хорото), при изпълнението на първия мотив хороиграчите го завиват повторно. След като върхът е придобил формата на охлюв, идва моментът, в който хорото отново се връща назад вляво, в това време навитият на охлюв връх се развива.

Тези характерни външни форми при *Разложкото* може да се изпълнят поотделно (само при върха или само при опашката) или едновременно.

Когато танцуващите ги изпълняват едновременно, най-често първо свиват опашката, след това върха на хорото. По време на изпълнението на тази сложна композиция върхът влиза между вече свитата опашка и танцуващите, които се намират в средата на хорото. Така в един момент и двата края на хорото се оказват свити, като най-често върхът прониква между опашката и танцуващите в средата. Щом опашката тръгне да се развива, което се случва в момента, когато хорото се движи напред, върхът продължава да се навива, след което, когато хорото се връща назад вляво, върхът отново се разтваря.

Изпълнява зурнаджийски оркестър „Манетата“ от град Разлог на събора за народно творчество „Пирин пее“ 2018 г.“ (Атанасов 2023- 154 - 157).

Варай, Кальо е двумотивно, празнично, мегданско, женско (моминско) хоро, изградено на верижен принцип.

Хват – за пояс (на леса).

Микроформа – състои се от осем такта в съотношение едни към други 4+4, изградена на принципа на огледалната симетрия (при изпълнението на танцовите мотиви движението се изпълнява вдясно с десен крак и вляво с левия крак).

Макроформа – проста, играе се в полукръг или крива редица според броя участници (при изпълнение на хорото движението е повече вдясно, отколкото вляво, може да бъде разгледано и като водено).

Ритмичната структура на движенията в хорото *Варай Кальо* е най-близка до тактовия размер 7/8 а.

Има и друг вариант на изпълнение, при който танцовата фраза е 3+3 такта или общо шест. И при двата варианта хорото е изградено от два сложни мотива.

Носи името си от песента, на която се е изпълнявало в миналото. Среща се и в други населени места: в Разлог – „Варай, Кальо, Тинче ле мори, Калино“; в Банско – „Извор вода извираше“.

По отношение на изпълнението осемтактовата фраза на това хоро в Добърско и в Разлог няма никаква разлика освен в песента. Първият сложен мотив е четири такта, той се състои от два прости мотива. Първият е подскок, стъпка и спусък, изпълнени за един такт, повтарящи се на първите три такта от танцовата фраза. Вторият прост мотив е подскок и две последователни стъпки (последният такт от фразата).

Тези два прости мотива образуват сложния мотив на хорото.

Вторият сложен мотив е изграден от същите прости мотиви, но се изпълнява огледално с другия крак в обратна посока.

Вариантът на песента от град Разлог:

– Варай, Кальо, Тинче ле мори, Калино, (2)
ай те пратим младо булче да думаш. (2)
– Одило съм, думало съм, лудо ле, (2)
Пена траси чифт папуци от мене. (2)
– Бог и убул чифт папуци от тебе, (2)
ага не е джузел Пена до мене (2).

Ин мин, Маро мори – двумотивно, състоящо се от два сложни мотива, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип.

Хват – за пояс (предна леса).

Микроформа – състои се от шестнайсет такта в съотношение едни към други 8+8.
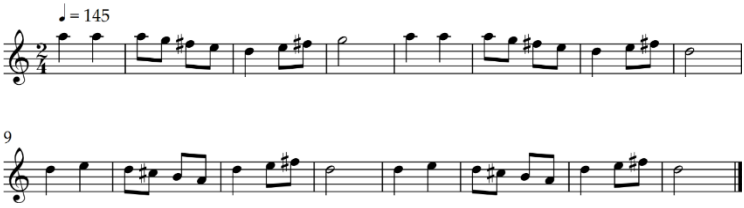
Макроформа – проста, играе се в полукръг или крива редица според броя участници.

Ритмичната структура на движенията в хорото *Ин мин, Маро мори* е най-близка до тактовия размер 2/4.

Това хоро отново носи името от песента, на която се е изпълнявало. Състои се от два сложни мотива, всеки от които е по осем такта. Въпреки огледалната симетрия при изпълнението на танцовите мотиви, то е от типа водени хорà. На първия такт от сложния мотив на раз – левият крак носи тежестта на тялото, а пръстите на десния крак докосват земята, на два – отново десният крак докосва земята с пета. На втория такт на раз – опорният крак прави подскок, а този, който е бил на пета, се вдига във въздуха, на два – десният крак, който е във въздуха, стъпва на земята, а левият остава във въздуха. Тези елементи се повтарят три пъти в рамките на първите шест такта от мотива, като на всеки два такта движенията започват отначало, но с другия крак. На седми и осми такт – последните от мотива – за по един такт се изпълнява подскок и стъпка в дадената посока (дясно или ляво). Така сложният мотив на хорото има осемтактова фраза, състояща се от по-прости мотиви, които са ритмично и пластично свързани и образуват един сложен мотив.

Вторият сложен мотив отново е осем такта, изпълнен на принципа на огледалната симетрия в обратна посока. По този начин танцовата фраза става шестнадесет такта. При това хоро се наблюдава съвпадане между танцовия мотив и музикалната фраза на песента, тоест групирането на стиховете на песента се състои всеки от по осем такта. За да се изиграят и двата мотива, е нужно да се изпеят два куплета от песента.

Това е едно от хорàта, които вече са отпаднали от традиционната танцова култура, но са се съхранили благодарение на по-възрастните носители на културата, на читалището и работата на преподавателите по танци.

Изпълнено на гайда и дайре на Събора „Пирин пее“ 2014г.“ (Атанасов- 2023: 165 – 166).

Ин – мин Маро мори, бела баньо (2).
Кой ка мине Маро, се се баня (2).
И яз минах, Маро и се банях (2).

Дана бели на реката – двумотивно, състоящо се от два сложни мотива, празнично, мегданско, смесено, водено хоро, изградено на верижен принцип.

Хват – за пояс (предна леса).

Микроформа – състои се от дванайсет такта в съотношение едни към други 6+6.

Макроформа – проста, играе се в полукръг или крива редица според броя участници.

Името му произлиза от песента, на която се изпълнява.
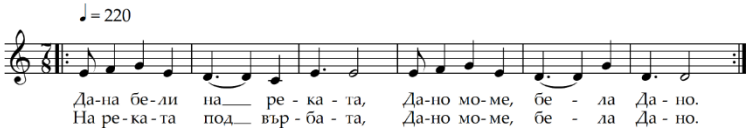
Ритмичната структура на движенията в хорото *Дана бели на реката* е най-близка до тактовия размер 7/8 б.

Сложният мотив се състои от два прости танцови мотива. При първия прост мотив на първия такт петите се отделят от земята и се завъртат наляво, като краката са в шеста позиция и не се отделят от земята, а се повдигат на възглавничките, за да се завъртят петите в дадена посока. На втория такт се повтаря същото в обратна посока (петите се завъртат надясно) и на третия такт движението е както при първи такт. Този прост мотив се състои от три такта.

Вторият мотив също се състои от три такта, като за цял такт се изпълнява на раз – подскок, на два, три – стъпка в дадената посока (дясно). И така тези два мотива, ритмично и пластично свързани, образуват един сложен мотив от шест такта. Хорото се състои от два сложни мотива, като единият се играе вдясно, а другият – вляво. Танцовата фраза на хорото, изпълнено вдясно и вляво, е дванайсет такта.

При това хоро музикалната и танцовата фраза съвпадат, тоест един куплет на песента отговаря на едно изиграване на хорото в едната посока, при следващия куплет хорото се връща обратно.

На въпроса „Откъде ги знаеш тези хорà?“ един от моите респонденти разказа, че *Ин мин Маро мори* и *Дана бели на реката* са ги учили в училище. Това ме навежда на мисълта, че е напълно вероятно тези

танцови образци да са се появили в момент, когато Министерството на народното просвещение въвежда в учебния план българските народни хорà. Възможно е някои от учителите в миналото да са внесли тези образци и чрез учебния процес да са се разпространили. Това, естествено, са само предположения.

Изпълняват жени от град Разлог на Събора за народно творчество „Пирин пее“ 2018 г.“ (Атанасов- 2023: 166 – 167).

Дана бели на реката,
Дано моме, бела Дано.
На реката под върбата,
Дано моме, бела Дано.
Поминая чараджии,
Дано моме, бела Дано.
Те на Дана говорея,
Дано моме, бела Дано.
Я ни одай от платното,
Дано моме, бела Дано.
Ние тебе от виното
Дано моме, бела Дано.

БИБЛИОГРАФИЯ

Атанасов, Данаил 2023: Танцовата култура в Разложката котловина, София: Логис.
Дивизиев, Ив. 1980: Елешница в миналото, София
Маринов, Д. 1981: Избрани произведения, София
Молерови, Д. и К. 1954: Народописни материали от Разложко, София: БАН
Пиринski край, 1980: етнографска енциклопедия, София: БАН
Радушин, Костадин, 1984: Продумай, Пирин, разказвай, София: Индекс 82 Б

РЕСПОНДЕНТИ

Иван Мишков - гр. Разлог 1991г.
Красимир Махлиев - с. Добърско 1961г.
Лилия Лачинова - гр. Разлог 1965
Лиляна Лонева - гр. Разлог 1941г.

/личен архив Емилия Кадурина/
Асен Сланчев - гр. Разлог 1969г.
Борис Бангеев гр. Разлог 1936г.
Васа Косанова - с. Годлево 1939г.
Димитър Жегов - гр. Разлог 1937г.
Елена Юрукова - гр. Разлог 1924г.
Манка Копанарова - гр. Разлог 1919г.
Манка Полежанова - гр. Разлог 1909г.
Никола Божанов - гр. Разлог 1925г.
Смилена Попова – с. Добърско
Янка Кондева - гр. Разлог 1913г.
Янка Маркова - гр. Разлог 1928г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ДЕТСТВО И ЮНОШЕСТВО.....6
ДЕТСТВО.....6
РАЖДАНЕ.....6
ПЪРВИ ДЕН ОТ РАЖДАНЕТО – БОГОРОДИЧНА ПИТА.....9
ТРЕТИ ДЕН ОТ РАЖДАНЕТО.....9
ЗАДОЙВАНЕ И ПОВОЙНИЦА.....10
КРЪЩЕНКА.....12
КРЪЩЕНКА /ПОЗАБРАВЕНИ РИТУАЛИ/.....13
КУПУВАНЕ НА ДЕТЕ.....14
ПРЕСТАПУЛЬЧА.....15
БАБИНДЕН.....17
ОЩЕ ЗА ДЕТСТВОТО.....24
ВАЙ-ГУГУ.....24
МОМИНСТВО, ЕРГЕНСТВО.....28
ОБЛЕКЛО И НАКИТИ.....30
ОБИЧАИТЕ ГАРО И СТРЕЛЕЧКА.....36
ОБИЧАЯТ СВЕТИ ЧЕТИРИДЕСЕТ.....41
ОБИЧАЯТ „ПРАВЕНЕ НА МОСТОВЕ“.....42
ОБИЧАЯТ ГЕРГЬОВДЕН.....43
МЛАДИТЕ СТОПАНИ.....49
СВАТБАТА.....49

ПРАВЕНЕ НА ФЕРУГЛИЦА И ВИЕНЕ НА ВЕНЬОЦИ.....51
СЛЕДСВАТБЕН ПЕРИОД.....59
ЗРЯЛОСТ 64
ВЕЛИКДЕН 67
ОБИЧАЯТ ПЪРВО ЗАСЯВАНЕ 71
СВЕТЪТ НА БАБА И ДЯДО 75
ОБРЕДНИ ХЛЯБОВЕ.....80
СТАРЧЕВАТА 83
ПРИЛОЖЕНИЕ.....90
БИБЛИОГРАФИЯ.....110
РЕСПОНДЕНТИ.....110

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

ПРОГРАМА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

МИГ - РАЗЛОГ

LEADER

ЧИТАЛИЩЕ · РАЗЛОГ · 1909

Сдружение "Вера и дела", гр. Разлог

ДИАБЕТ БЕЗ СТРАХ
сдружение в подкрепа на деца

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
www.eufunds.bg

Програма за развитие на селските райони 2014-2020 г.
Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони
Административен договор
№ BG06RDNP001-19.698-0005-C01/05.11.2024 г.
за предоставяне на БФП по ПРСР за периода 2014-2020 г.

Разлог, септември 2025г.